
Vladimir LAY

VIZIJA ODRŽIVOG RAZVOJA HRVATSKE

Prinosi artikulaciji polazišta i
sadržaja vizije

Rast i opstanak, rast i razvoj susreću se početkom XXI. stoljeća na nov i do sada nepoznat način u povijesnom “Gordijevom čvoru” koji traži svoja razrješenja. Ovaj put nema nekog Aleksandra Makedonskog da jednim snažnim udarcem mača trenutačno raspetlja ovaj čvor. Problem je višeslojan, a obnavlja se i narasta u ozračju nikad veće kompleksnosti, globalne iracionalnosti, sporog ili nikakvog porasta svijesti o novim problemima. Na djelu je onaj tip svijesti iz kojeg su problemi i nastali, te se stoga niti ne mogu uspješno rješavati.

Namjera osviještenih elita spoznaje na razini mnogih zemalja u svijetu jest da se hitno inicira, razvija i unaprijedi odgoj i obrazovanje za održivi razvoj.¹ Valja otkrivati (nove) vrijednosti i sakupljati i širiti (nova) znanja. One vrijednosti održivosti i znanja koja vode razvoju u smjeru održivosti i primijenjenim konkretnim razvojnim rješenjima.

1 Uzgred, UN su desetljeće od 2005. – 2010. godine proglasile “Dekadom odgoja i obrazovanja za održivi razvoj”. Hrvatska deklarativno podupire ciljeve ove dugoročne “akcije”, ali se djelatno, u institucionalnom obrazovnom sustavu u Hrvatskoj za sada ipak još ništa ne događa. Čini se da artikulatori obrazovnih programa još ne razumiju i ne vide potrebu za tako nečim iznutra. “Pritiske” izvana o toj temi ne doživljavaju pak posebno važnim i sudbonosnim.

PITANJA VEZANA ZA POLAZIŠTA I PRISTUP VIZIJI ODRŽIVOG RAZVOJA

Polazišna pitanja – Što Hrvatska u idućih nekoliko desetljeća razvoju hoće postići?

Hrvatska je mala zemlja i veličinom teritorija i brojem stanovnika. Ovakve veličine pogoduju održivom razvoju i dosezanju održivosti. Osobito ako za tako nešto imamo polazišne biološko-ekološke temelje i određene prirodne resurse (pitku vodu, čist zrak, plodno tlo i pogodnu klimu, ali i more i šume, bogatstvo biološke raznolikosti i ekoloških sustava i krajolika i sl.). Hrvatska nije Kina, nije Indija, nije Brazil, a dakako nije niti Rusija, SAD, nije ni Njemačka, Italija, pa čak niti Poljska, Ukrajina, Indonezija ili slično.² Hrvatska je brojem stanovnika veličine pola grada Londona. Hrvatska je mala zemlja, uzgred rečeno – zemlja s puno sunca, voda i vjetra. Hrvatska je, osim toga, naprosto i lijepa zemlja, što joj u održivom razvoju također puno može pomoći, jer lijepima se ide ususret, posjećuje ih se.

Dakako, i Hrvatsku i njezine stanovnike “muči” rast. Ratna razaranja i samorazaranja “pretvorbom” vlasništva u procesu tranzicije bili su žestoko neodrživi procesi koji su već u startu suverene Hrvatske značajno hendikepirali materijalni rast. U materijalnom standardu življenja u kratko smo se vrijeme vratili mnogo godina unazad. Posebno neke regije i neki socijalni slojevi. Socijalna sigurnost, zaposlenost, ukupna izvjesnost življenja doživjeli su svojevrsni slom. Danas se od svih tih razaranja ipak udaljujemo.

Rast je itekako u modi. Rast je potreban za pokrivanje osnovnih potreba stanovnika (mnogi još nemaju niti svoj stan, na primjer), a zazivaju ga i oko njega se trude i mnogi u funkciji daljnjeg vlastitog bogaćenja. Umrežavanje u europske integracije postupno napreduje. Europska Unija već u procesu prilagodbe nudi svoje prijedloge obrazaca ekološki i ekonomski održivog upravljanja resursima i zaštite okoliša.

Naznačeno je kako je vizija “gledanje budućnosti”. Vizija je istodobno i san, a vizionar je sanjar koji iz sebe tka svoju i budućnost svoje okoline. Imati viziju, san, znači ne-

2 Mnoge analize pokazuju da je suvremeni rast neodrživ na duge staze. U analizi “To Have and Have Not – Resource Governance in the 21st Century, A Memorandum of Heinrich Boell Foundation”, autori ustvrđuju: “Postojeći model ekonomskog rasta je neodrživ i postat će to još i više kada se nove potrošačke klase (mase) diljem svijeta u zemljama kao što su Kina, Indija, Brazil, Meksiko brzo pridruže zapadnom modelu i njegovim razmjerima rasta i potrošnje.” HBS, Berlin, 2007, str. 14.

što uvjereno i čvrsto htjeti. Što Hrvatska razvojno hoće postići? Što hoće oni koji donose odluke o razvoju i koji zakonodavno i izvršno-politički upravljaju općim nacionalnim resursima – prostorom, teritorijem, okolišem i sl.? Kakvu budućnost hoće? Što pripremaju za svoje građane i za svoje buduće generacije, za one koji danas dolaze na svijet?

“Autonomna razvojna koncepcija u svjetlu održivog razvoja, nažalost, u Hrvatskoj danas još ne postoji” (Cifrić, 2002). Ne postoji vizija razvoja hrvatskog društva u duhu, u znaku integralne održivosti. Ako takve vizije još nema, to ne znači da ona hrvatskom društvu i državi nije potrebna te da na njezinoj sadržajnoj artikulaciji ne treba početi sustavno raditi.³

U kojem smjeru, na koji način se želi razvijati hrvatsko društvo u temeljnom odnosu između materijalnog rasta, porasta kvalitete življenja ljudi i očuvanja prirodne osnove življenja? Kako pojedine razvojne odabire i poteze usmjerivati tako da se afirmira ekološka, socio-kulturna, gospodarska i politička održivost u tkivu i dinamici razvoja hrvatskog društva? Koje ciljeve održivog razvoja za iduće desetljeće-dva valja artikulirati u Hrvatskoj? Na koje nas prioritete glede iniciranja, razvitka i unapređenja održivosti upućuje današnja ekološka, socio-kulturna, gospodarska i politička situacija u Hrvatskoj? Koje neodržive procese iz prošlosti u novom spoznajnom kontekstu u duhu integralne održivosti hrvatsko društvo predugo zadržava u (re)produciranju društvenog života? Zapada li, i u čemu, hrvatsko društvo u nove – spram “svoje” prirode i prirodnih resursa, spram “svojih” ljudi danas te vlastitih budućih generacija – neodržive i bezobzirne postupke? Zašto, zbog kojih i čijih interesa činimo ekološki i ekonomski te socio-kulturno neke štetne i neodržive aktivnosti? Tko će biti akteri afirmacije ekološke, ekonomske, socio-kulturne i političke održivosti u Hrvatskoj? Gdje i kako će se ovi akteri za održivu budućnost pripremati i obrazovati?

Prije nego što opća vizija i održive razvojne solucije uspiju postati učinkovita socijalna motivacija i energija, moraju socijalnim akterima postati jasni i interesno prihvatljivi, pa čak i privlačni. To je presudno. Vizija i razvojne solucije također moraju poticati porast svijesti, kako pojedinačne tako i društvene, o nužnosti promjene mišljenja i djelovanja prema višem stupnju održivosti. Prvi, inicijalni posao jest, dakle, klarifikacija ideja. Ideje valja,

3 To jest plan i namjera projekta “Održivi razvoj Hrvatske” što ga je projektna grupa pod voditeljstvom sociologa i politologa dr. sc. Vladimira Laya iz Instituta društvenih znanosti “Ivo Pilar” u Zagrebu kao redovni program rada ugovorila s Ministarstvom znanosti, obrazovanja i športa RH za razdoblje od 2007. – 2009. godine.

to držimo vrlo logičnim, tkati i ispisivati na način da budu jasne akterima i društvenim snagama koje mogu postati stvarni nositelji održivog razvoja. Ideje i misli iznesene hermetičnim jezikom i načinom tu ne pomažu.

I još nešto: ako je procjena upravljačkih elita da nema dovoljne kritične mase aktera znanja i mudrosti za upravljanje na održivi način, onda valja prije svega artikulirati i organizirati osnivanje i aktivnosti (obrazovni program, inicijalni obrazovni kadar i sl.) za nešto kao “nacionalnu akademiju za održivi razvoj”. Ovakva nova i inovativna institucija proizvodila bi aktere budućnosti, odgajala i obrazovala stručnjake i “znanke” održivosti i održivog razvoja za modernu Hrvatsku XXI. stoljeća!

Prethodno pitanje: o mogućim akterima artikulacije i društvene promocije ideja održivog razvoja u kontekstu hrvatskog društva

Intelektualna artikulacija i društvena promocija održivosti i održivog razvoja za potrebe hrvatskog društva nije posao ili profesionalna zadaća samo jedne jedine profesije, niti jednog jedinog strukovnog ceha, samo jedne znanosti ili jednog ministarstva. Država, državna uprava kao akter koji se legitimira preko organizacije opstanka i organizacije reprodukcije društvenog života, najbliža je ulozi aktera organizacije umrežavanja različitih ljudskih resursa i sektora djelovanja koji bi odgovorili na ovo pitanje. Koja točka u državnoj upravi? Ovdje je intersektorska suradnja ministarstava znanosti i obrazovanja kao stožernog s drugima ministarstvima imperativ uspjeha.

U inicijalnoj idejnoj i teorijskoj pripremi posebnu zadaću ima upravo znanost. Koja znanost, koje znanosti? Sve znanosti? Naše viđenje odgovora na ovo pitanje jest sljedeće: sociologija kao napor misaonog ovladavanja konkretnim društvenim totalitetom i odnosima u njemu, u suradnji s filozofijom, kao misaonim ovladavanjem općošću, i socijalnom ekologijom, kao disciplinom posvećenoj odnosu društva i prirode, po našoj ocjeni, mogu u načelu biti ona kombinacija znanosti i misaonih vještina koje će biti stožerna okosnica za taj opsežan i kompleksan posao.

Pri tome je nešto iznimno važno: stalna otvorenost i suradnja sa spoznajama i nalazima drugih znanosti, posebno prirodnih, koje nas opskrbljuju podacima o tome što se u suvremenosti događa u modernom svijetu – prirodi, biosferi, mora sustavno biti prisutna. Prirodne znanosti ne mogu svojim alatima doseći cjelokupnu integralnu održivost, one propituju i mjere “tek” glavnu okosnicu održivosti – biološku i ekološku održivost. Demografija u “priči”

o održivosti objašnjava varijablu “stanovništvo”. Ekonomija će zahvatiti materijalna pitanja – pitanja produkcije, potrošnje, razmjene, rasta – i mnogo dalje od toga sa svojim obzorom neće stići. Medicina i kritička medicinska antropologija pak vrlo važnu varijablu – “zdravlje”, i tako dalje.

Kritika političke ekonomije, njena metoda koju je inicijalno artikulirao njemački filozof i teoretičar Karl Marx, može u razotkrivanju mehanizama odvijanja ne/održivosti biti od velike pomoći. Moderna kritička politička ekologija također.⁴ Pri svemu tome posebno ističemo kompleksne i specifične discipline kao što su socio-kulturalna antropologija, ekonomija okoliša (engl. *environmental economics*), okolišna etika (engl. *environmental ethics*) te, na prvom mjestu, bioetika. U sklopu znanosti, dakle, sociologija i filozofija mogu izvrsno odigrati ulogu integratora, one toliko nedostajuće “sintezne inteligencije”.⁵

Kratka napomena o politici i akterima političke elite u odnosu na održivi razvoj: politika je vještina mogućeg i u praktičnom organiziranju razvoja, opstanka, rasta. No, u svom “kadrovskom žarištu” politika također – kada je o održivom razvoju riječ – mora biti vođena znanjem. Politici je potrebno “punjenje znanjem”, ljudima od znanja. Politika i političari uspješni u održivom razvoju Hrvatske? Političare ne možemo dobiti u obrazovne klupe, previše su važni, moćni, vrlo zauzeti. Političari nemaju vremena za čitanje znanstvenih i stručnih knjiga i članaka. Političari za učinkovitu politiku za učinkoviti održivi razvoj moraju u nju već ući adekvatnim pristupom i znanjima. Birači na izborima takva znanja neće pretpostavljati i tražiti od kandidata buduće vlasti. Birači uglavnom ne misle na to. Tko bi ipak trebao? Jedan krug obrazovanih ljudi, posebno onih spremnih da se upuste u posao upravljanja zemljom.

Državna uprava, onaj njen dio koji se ne mijenja od izbora do izbora, presudan je kadrovski pogon za organizaciju i društvenu promociju održivog razvoja i praktičnih održivih razvojnih solucija u Hrvatskoj.⁶

4 Vidjeti pristup koji njeguje ova specifična znanost kod: Tim Forsythe: *Critical Political Ecology*, Routledge, London, 2003.

5 O “sinteznoj inteligenciji”, u okviru završnog poglavlja “Integralno znanje i sintezna inteligencija temelj je razvoja života i očovječenja ljudske vrste”, vrlo razgovjetno i uvjerljivo piše Slavko Kulić u svojoj knjizi “Neoliberalizam kao socijal-darvinizam – Rat za dominaciju ili bolji svijet”, Prometej, Zagreb, 2004.

6 Korisno bi u funkciji snimanja osposobljenosti državne uprave za održivi razvoj bilo provesti: a. empirijsko istraživanje institucionalne organizacije i osposobljenosti državne uprave za praktično zakonsko, materijalno-finan-
cijsko promoviranje održivog razvoja te “snimanje” njezinih obrazovnih

Planetarni kontekst: materijalni rast “pod svaku cijenu” – priroda i ljudi su napadnuti i ugroženi

Koji je osnovni problemski planetarni kontekst u kojem se afirmira i povećava aktualnost koncepta održivog razvoja i opća potreba za (većim stupnjem) održivosti? To je nedvojbeno vrlo intenzivan i stalan materijalni rast roba i usluga “pod svaku cijenu”, kao glavna svrha i pokretački interes suvremene civilizacije. Na temelju zdrava razuma reći kako takav rast za nekoliko desetljeća vodi planet i čovječanstvo u biološku, ekološku i odatle u ukupnu propast, gotovo nikome danas nije uvjerljivo.

Suvremena civilizacija je podvrgnuta samorazumljivom ali glede smisla i dometa vrlo upitnom procesu stalnog “pozapadnjenja” vrijednosti, interesa i modela življenja. Oni se samodopadno, nasilno, kroz uporni, masovni i sveobuhvatni sustav općeg marketinga reproduciraju i šire te danas pretežno još ne prepoznaju kao temeljno neodrživi na dugi rok. A za život i opstanak na planetu za 30, 40, 50 godina, primjer življenja zvan “pijano rastrošni Zapad”, koji su spremni planetarno slijediti gotovo svi, naprosto je neodrživ. Samo su količina energije koju proizvodi i troši potrošački nastrojen svijet i količina stakleničkih plinova koje pri proizvodnji energije su-proizvodi, višestruko razorne.

Akteri koji interese rasta danas i ovdje pronose i afirmiraju, napreduju svom silinom. Priroda i ljudi takvim su rastom planetarno i lokalno napadnuti i ugroženi. Takav i tolik materijalni rast u svojoj globalizacijskoj, a posebno u predatorsko-neoliberalnoj varijanti kakvoj danas svjedočimo, dugoročno gledano (za svega nekoliko desetljeća!), vodi prema: a.) ugrožavanju do sada poznatih prirodnih temelja života na planetu Zemlji; b.) razgradnji i nestajanjem, čak usporenom ubijanju, lokalnih i regionalnih zajednica, kultura, društava, naprosto milijuna ljudi i novorođene djece.

Postojeći procesi u svijetu ukazuju na brojne i rastuće, lokalne, regionalne i planetarne, neodržive i bezobzirne prakse. Vladajuća ekonomija, politika i tehnologija stožerna su uporišta ovakvih praksi. No, prije svega ove procese i prakse generira vladajući sklop društvenih odnosa spram prirode, ljudi i budućnosti. Taj odnos ima apstraktno ime – “novi svjetski poredak”. Tim poretkom operativno upravljaju uske grupe modernih upravljača i vladara svi-

potreba; b. paralelno s tim, dobiti uvide u iskustva europskih zemalja koje su o organizaciji i integraciji državne uprave na području održivog razvoja stigle dalje od Hrvatske (Švedska, Njemačka i još neke zemlje).

jeta, koji svjesno i ciljano, u međusobnoj konkurencijskoj borbi za uspjeh i primat na tržištima svijeta, na prirodu i ljude vrše sve veći i bezobzirniji pritisak. Spomenuti poredak jest *de facto* bešćutni pogon za “mljevenje” ljudi i prirode, koji gotovo jedva itko kontrolira i sputava, a koji je u izravnoj funkciji maksimiziranja profita i uvećanja bogatstva vlasnika i upravljačkih elita sustava. Tu etike kao općeg kriterija odnosa spram ljudi i prirode nema.

Svicaški sociolog Jean Ziegler ovaj poredak naziva “kozmoškrateško barbarstvo” (J. Ziegler, 2007).⁷ Moderna država nije uvijek dovoljno jak suigrač svijetu multinacionalnih kompanija i raznim drugim planetarno organiziranim oblicima profitnih i ekstraprofitnih djelatnosti, svijetu planetarno razvijenog i brzinom Interneta umreženog terorizma, kriminala, korupcije.

Oni koji zagovaraju i žive mahnniti rast, bilo na strani onih koji odlučuju bilo na strani onih koji ga pasivno svojim ponašanjem, potrošnjom, načinom življenja podupiru, nemaju prijedlog promjene takvih procesa. Pred negativnim, pa i razornim posljedicama rasta oni uglavnom uspješno žmire i/ili eventualno vjeruju da će nove tehnologije riješiti sve postojeće i novodolazeće probleme ekološkog i ljudskog opstanka. Njihova percepcija je omeđena rastom kao nužnošću. U procesima shvaćanim kao neizostavni, nužni, akteri ne vide svoje subjektivno sudionništvo i ulogu. Kao da taj rast čine neke izvanjske sile, a ne ljudi na ovom planetu, biznis modernog svijeta, korporacije, društva, države, međunarodne ustanove, s pohlepom pojedinca na početku. Rast kao motivacija i preokupacija ne ostavlja prostor za bilo što što taj isti rast ograničava i usporava. Međutim, rast se spram održivosti nedvojbeno odnosi kao bezumna sila i brzina spram razumne kočnice te iste sile i te iste brzine.

Koncept održivosti i održivog razvoja kao lijek za “bolest rasta pod svaku cijenu”?

Moderni koncept održivog razvoja pojavio se u posljednjim desetljećima XX. stoljeća kao skup ideja koje trebaju pomoći osmišljavanju i rješavanju općeg problema narušene ravnoteže između stalnog materijalnog rasta te očuvanja i opstanka okoliša, prirodne osnove življenja, op-

⁷ J. Ziegler (2007) u svojoj knjizi “Imperija srama – refeudalizacija svijeta”, koja je napisana nekoliko godina nakon njegove knjige “Novi vladari svijeta” iznosi niz jakih argumenata i obilje opservacija s terena diljem svijeta, koje potvrđuju opravdanost ovakve opće kvalifikacije.

stanka ljudi i opstanaka društva, kultura življenja. To je nukleus.

U glavnom dokumentu UN-a o održivom razvoju – AGENDI 21, nastaloj 1992. godine, od 40 poglavlja njih 25 nije bilo ekološke naravi. Odjel za održivi razvoj pri UN-u danas prati 42 teme vezane za održivi razvoj. Osnovne dimenzije održivosti najbolje pokazuju široki problemski spektar vezan za održivi razvoj. Zapravo, njima je obuhvaćen totalitet društvenog života. Ništa važno za samoobnavljanje života nije ostalo izvan dosega ovoga koncepta.

Održivost se u tom sklopu pojavljuje kao osnovni razvojni kriterij, ali i kao interes koji usmjeruje praktično ponašanje i djelovanje socijalnih aktera na svim vitalnim područjima djelatnosti u društvu.

Održivost izvire iz holističkog načela, dakle pristupa koji gaji cjelovitost. Rast je partikularan, tiče se materijalnog svijeta stvari kao dijela cjeline. Ekonomija ne postoji neovisno o društvu, već je duboko povezana s njim. Ne može rast pod svaku cijenu izranjati iz tkiva društva a da i društvu i okolišu ne nanosi žestoke utjecaje, pa i potrese raznih vrsta.

Između održivosti i rasta stalna je konceptualna i praktična napetost. Ova dva načela kroz ljudske djelatnosti su-upravljaju svijetom. Održivost više kao težnja, budućnost; rast više kao stvarnost, sadašnjost. Opstanak kao kriterij i cilj zaziva održivost, usporavanje rasta, štednju, ukupno skromniju potrošnju.

Rast pod svaku cijenu pohlepan je, nezasitan i ne obazire se. Rast i profit idu ruku pod ruku. Rast hrani profit. Odatle rast kao neka globalna opijenost, neki slijepi zanos moći i mogućnosti vlada glavama i dušama pojedinaca, vlada ekonomijama, vlada državama, vlada svijetom.⁸ Rast vlada životima na obiteljskoj svakodnevnoj razini, na razini planiranja života. Rast automatski ne jamči opstanak. Rast ne mora automatski značiti i razvoj. A taj isti rast samorazumljiva je i neupitna dogma suvremenog doba. Rast je neminovno i poticajan, veći broj stanovnika traži veći broj roba i usluga za svoje zadovoljavanje. Nije u tome spor. Rast kakav je na djelu, “rast pod svaku cijenu”, rast

8 Stope rasta u prvom desetljeću XXI. stoljeća ruše sve rekorde u mnogoljudnoj, materijalnih dobara, energije, prometalna, svega gladnoj Narodnoj Republici Kini. Slično se događa u još nekim zemljama (Indija, npr.) koje su otkrile čari rasta. Okoliš ovih zemalja, ali odatle i planet, na teškom je udaru. Desetljećima rekorder u emisiji stakleničkih plinova – SAD – planetarno gledano, od 2007. godine više nije na prvom mjestu. Sada je to Kina, koja prakticira “rast pod svaku cijenu”, čak pod cijenu zdravlja milijuna vlastitih građana.

koji proždire prirodu i ljude, on ima zloćudnu strukturu i podsjeća na maligni tumor koji se nezaustavljivo širi i koji prijete bolestima i smrću. Ta je smrt na pojedinim dijelovima planeta, u pojedinim regijama i državama, u ekološkom i ljudskom smislu, već u tijeku.

Održivost i suzdržanost se u tom i takvom kontekstu pomaljaju na horizontu kao nada, kao šansa, kao lijek. No, riječ je o lijeku koji je tek u fazi ispitivanja i nije još u širokoj primjeni. Hoće li tek jaka ugroza opstanka usporiti rast? Teški izazov pronalaženja "razvoja sposobnog za budućnost" jest tu, sada i ovdje pred stanovnicima Zemlje. Opći modusi i institucije koje vladaju modernim svijetom – tržišni mehanizmi i političke partije staromodni su, neadekvatni, slabašni akteri za rješavanje ovolikih i ovakvih izazova. Na razini upravljanja modernim svijetom bit će tijekom XXI. stoljeća, pretpostavljamo, institucionalnih i organizacijskih inovacija. S ovim modusima i institucijama – kao s nekim starim kočijama – neće se daleko stići!

Može li koncept održivog razvoja ponuditi neke bitne korektivne elemente ovakvom sustavu, naprosto učinkovito čuvati prirodu i ljude? Može, ali pod cijenu usporivanja rasta! Može li to s vremenom dovesti do novog, dugoročno održivog življenja i poretka? Mogućnost za tako nešto otvorena je. Kao što je moguća i apokalipsa, fenomen davnopisan u Bibliji.

Vizija održivog razvoja Hrvatske, htjela-ne htjela, mora voditi računa o rečenom, kao svojevrсноj planetarnoj društvenoj kontekstualnoj varijabli.

Pojam integralne održivosti

Održivost je unutrašnja težnja i sposobnost bioloških i socijalnih entiteta da se dugoročno samoobnavljaju kroz samostvaranje. Rat i glad nisu putovi obnavljanja, premda nam iz arsenala neoliberalnih ideja stižu i takve misli – da bi tako nešto za ljude bilo posve prirodno i očekivano. Samorazaranje, trenutačno i kumulativno onečišćivanje, uništavanje tla, voda, zraka, životinja, biljaka, biosfere, te dosegnute kvalitete življenja i zdravlja ne vode dugoročnom obnavljanju života ljudi i živog svijeta. Obzirnost je karakteristika ponašanja i djelovanja spram života i živog svijeta, spram prirode i ljudi. Ponašanje "bez obzira", dakle bezobzirno ponašanje, napada i ugrožava, ništi i poništava prirodu i ljude.

Integralna ili cjelovita održivost jednog društva jest takvo paralelno i "umreženo" samoobnavljanje ukupnog prirodnog i društvenog tkiva sastavljenog od njegovih ekoloških, ekonomskih i socio-kulturnih slojeva, samoob-

navljanje aktivnosti i aktera u kojem se razvijaju i obnavljaju priroda i društvo, danas i u sutrašnjici.

Temeljni konceptualni zahtjev integralni, dakle cjelovite održivosti jest da niti jedan gospodarski i socio-kulturalni proces ne dovodi u pitanje život sam. Život čovjeka i živog svijeta jest primarna, iskonska i temeljna vrijednost.

Teorijske rasprave o održivosti, među mnogim drugima, sadrže i razlikovanje između održivosti i opstojnosti (*engl. sustainability – survivability*).⁹ S. Dresner (2002) održivost određuje kao “način razvitka koji neće voditi opadanju prosječne razine kvalitete življenja u budućnosti”. Opstojnost pak poima kao onaj “način razvitka koji neće voditi opadanju kvalitete življenja ispod određene minimalne razine potrebne za ljudski život.” Prebrzo živimo pa osnovne stvari uočavamo i shvaćamo sa zakašnjenjem, ali činjenice vezane uz razaranje klime, biosfere i okoline za obnavljanje života govore da, *de facto*, gotovo neprimjetno sve više govorimo o opstojnosti i opstanku, a sve manje o održivosti.

Povijesni hod k višem stupnju (planetarne) održivosti nije automatski zajamčen. Tko će, koji kriteriji i koji interesi, moderni svijet u idućim godinama i desetljećima voditi prema (većem stupnju) održivosti? Ili pak neodrživosti i bezobzirnosti? Tko će i kako nove kriterije i interese održivosti u modernom kontekstu artikulirati i afirmirati? Tko će inicirati nove tipove poimanja i svijesti kako se ne bi ponovno događalo da se problemi pokušavaju rješavati (dakako, jalovo!) iz onog tipa svijesti iz kojeg su nastali? Kakva je uloga odgoja i obrazovanja kao procesa “proizvodnje aktera budućnosti” u tome?

Održivost/obzirnost *vs.* neodrživost/bezobzirnost sagledavamo u samom korijenu, kroz aktersko-interesnu prizmu. U sklopu takvog pristupa inicijalno je u žarištu sadržajno određivanje odgovora na pitanja: a.) održivost čega?, b.) obzirnost spram koga ili čega?

U načelu, artikulacija socijalne akcije ili sustavnog djelovanja u sklopu projektiranja afirmacije održivosti i održivog razvoja kao razvoja sposobnog za budućnost, bez određivanja “što”, “tko” i “zašto” u smislu intelektualne uvertire, ne bi dovoljno plodno pomagala društvenoj promjeni prema toj istoj održivosti. To je važno budući da moćni akteri nošeni partikularnim interesima pretežno “ne misle” na opću održivost prirode i ljudi – oni uporno voze uskim tračnicama svojih interesa omeđenih trenutnom reprodukcijom poduzetničke dobiti i političke moći.

9 Vidjeti kod Simon Dresner: “The Principles of Sustainability”, Earthscan, London, 2002, str. 81.

Kako bilo, jedini put koji vodi dugoročnoj općoj i konkretnoj dobrobiti jest put “od samodestrukcije ka samostvaranju” (S. Kulić, 2004). Na tome je putu samoosvješćivanje razvojnih čovjekovih potencijala u uvjetima današnjih planetarnih izazova na razmeđu zvanom “razvoj-rast-opstanak” postalo prioritet.

Život kao središnja vrijednost i okosnica održivosti

Temeljna vrednota integralne održivosti jest život po sebi, samoobnavljanje živog svijeta u opsegu i na razini kvalitete na kojoj jest danas. Tendencijski “manje živog svijeta”, “manji broj vrsta”, “niža razina pretpostavki za kvalitetno samoreproduciranje biljaka, životinja, ali i ljudi” nije razvojni put integralne održivosti. Putovanje u stanje manje ugodne i pitome klime i ekoloških uvjeta življenja od onih koje smo imali posljednjih nekoliko tisuća godina, kada se u tim uvjetima ljudska civilizacija i razvijala i razvila do današnjeg stupnja, nije put prema održivosti.

Suvremeni svijet danas – razvijene zemlje na svoj način, a siromašne zemlje na svoj – masovno ugrožavaju život ljudi i život prirode / živog svijeta. Život ne samo da se oštećuje već se uništava, masovno razara. O tome najbolje govore znanstveni nalazi snažne redukcije biološke raznolikosti, kako raznolikosti gena, tako raznolikosti vrsta i raznolikosti eko-sustava (staništa biljnih i životinjskih vrsta) na planetu Zemlji. O tome govori i širok spektar i rastući brojevi “redovitih” stradalnika u funkcioniranju modernih društava, moderne bolesti, rastuće patologije i različiti oblici samodestrukcije.

Nema dugoročnog gospodarskog i demografskog procvata neke regije ili zemlje dok paralelno, makar koliko skriveno, teku procesi raznovrsnog, brzog ili sporog, teškog ili lakog trovanja i usporenog, kumuliranog razgrađivanja, razaranja, usmrćivanja biosfere, ljudi i živog svijeta. Postupno narastanje negativnih posljedica “stakleničkih” plinova koje ljudska rasa svojim industrijskim, prometnim i inim aktivnostima, temeljenim na postojećim tehnologijama, proizvodi, odličan je primjer za navedeno.¹⁰ O razaranju biosfere, života i živog svijeta, od nekoga ili nečega uvijek “opravdamim” (ali ne i pravednim) ratovima, da niti ne govorimo.

Moderna civilizacija eruptivno nadire i gazi živi svijet i život sam. Svojim sklonostima, običajima, modernim

¹⁰ O uzrocima i posljedicama globalnog zagrijavanja i stakleničkih plinova u svijetu i Hrvatskoj vidjeti detaljno u priručniku “Kap preko ruba čaše”, autora Vladimira Laya, Krešmira Kufrina i Jelene Puđak. Izdavač: Hrvatski centar “Znanje za okoliš”, Zagreb, 2007.

idolopoklonstvima, modama, vrednotama moderne prakse, moderni ljudi potiskuju život s mjesta primarne, prve ljudske vrijednosti. Mnogo toga drugog – pa makar nas već sutra ne bilo – postaje važnije. Kako je to moguće? Odakle to dolazi? Što pokazuje praksa rastuće samodestrukcije i civilizacije nasilnih smrti? Uz napomenu da se ove destrukcije zbivaju tiho, atomizirano, a *de facto* – masovno!

Za smrt u takvoj civilizaciji postoji neki “važan” razlog, cilj koji je opravdava i “osmišljava.”¹¹ Riječ je o sustavnoj proizvodnji smrti kao konstitutivnom elementu “novog društvenog poretka”. U glavama ljudi koji žive smrt kao normalnu pretpostavku i dio funkcioniranja sustava tako nešto nije predmet mučnine, moralnog zgražanja. Amoralni se ne zgražaju, beščutni ne osjećaju. Ono nešto što će raniti ili prekinuti život, prestalo je biti najstrašnijom stvari na svijetu. Ideja je da bi se na to trebala priviknuti i prilagoditi većina ljudi modernog čovječanstva. Ako već moraju postojati i “neprilagođeni”, neka oni budu na onoj strani svijeta koja živi u neimaštini, bolestima, nemoći.

Ipak, čuvati i braniti Život i na privatnoj i na društvenoj razini, ostaje preokupacija većine pripadnika ljudske rase. Još ipak na planetu nije pobijedila kultura života kao kriminala, života kao nasilja, života kao mržnje, života kao korupcije, života kao ciničnog ponižavanja dostojanstva, kultura života kao razaranja i samo-razaranja života samog.

Premda iz posrtanja života kao vrijednosti početkom XXI. stoljeća još uvijek nema odlučnog, empirijski moćnog etičkog stava “za život”, nešto se ipak pomiče nabolje. Postoje naznake da se promjene nabolje pripremaju.¹²

Malobrojni pripadnici elita spoznaje u svijetu, predstavnici lokalnih, nacionalnih upravljača i poduzetnika bliskih ljudima i “problemima na terenu”, organizacije “civilnog društva” te vrlo senzibilni i mudri ali izvanredni pojedinci, traže nove razvojne putove i “za život” – solucije kao zamjenu za postojeće destruktivne koncepte i prakse. Ove tendencije još nisu vladajuća sila, organiziran sustav ponašanja. No, tome se u određenim krugovima teži. Naime, opstanak će zasigurno biti i dalje itekako “u modi”.

11 O ovome smo detaljnije elaborirali u članku “Proizvodnja budućnosti Hrvatske. Integralna održivost kao koncept i kriterij”, tematski broj časopisa “Društvena istraživanja” 65-66/2003, tema: “Održivi razvitak Hrvatske”.

12 Švedska će predsjedavati Europskom Unijom tijekom druge polovice 2009. godine. Već sada najavljuje da će glavni predmet njene političke pomnje i rada biti klimatske promjene! Zvuči kao SF-priča, posebno iz kuta dominantnog stava i ponašanja SAD-a, Kine i sličnih zemalja.

Prije toga se stanje stvari između rasta i prirodnih osnova života, čini se, još mora pogoršavati. Tek ugroza zdravlja i života, prirodnih resursa, onih razmjera koji dovede do zaključka da se više isplati investirati u promjenu (tehnologije, organizacije i sl.) nego nastaviti po starom, otvara put promjeni. Tek stanje koje ima karakter nužde koja svojom težinom pritišće psihički i interesni komfor postojećeg tipa, navika ponašanja, generira promjenu tog istog ponašanja.

Ljudsko biće funkcionira ipak u većini slučajeva ovako: tek kada nas život “opali” po zdravlju ili džepu, napuštamo dosadašnji tip ponašanja. Tek nas rak grla ili pluća natjera da prestanemo pušiti. Neodrživost nas mora pogoditi u središnji interes kako bi održivost postala novi i utjecajni središnji interes. Ova tvrdnja, po nama, ima snagu aksioma pri čitanju ponašanja i interesa kao stožerne točke ponašanja ljudske rase danas.

Tek kada nam se desi Černobil (1986.) ili orkan “Katrina” u New Orleansu (2005.) – tek tada zastanemo, zamislimo se i pitamo “zašto to?” i “može li drugačije?”. Kada dođemo do te točke, put prema tome “drugačijem” je otvoren! Dakako, to otvaranje ide teže ako nam koprena opijenosti profitom sustavno i uporno, brojnim dokazima unatoč, zamađuje svijest o nuždi promjene.¹³

Aktersko-interesni pristup u promišljanju održivog razvoja i održivosti

U tekstu koji se bavi artikulacijom vizije održivog razvoja posebno je značajno imati na umu sljedeća pitanja: “održivi razvoj” čega i za koga? Tko će ga idejno i praktično nositi? Komu trebaju plodovi održivog razvoja a kome štete neodržive prakse? Svaka priča o sadržaju vizije (“što?”) mora imati svoga nositelja, svoga “tko”!

Svaki društveni proces koji vodi prema (većem stupnju) održivosti ili prema (većem stupnju) neodrživosti ima: a.) neku svrhu i smisao koje artikulira neki stav, neko stajalište (kriterij); b.) interese; c.) aktore koji te interese, bilo partikularne bilo opće, nose i artikuliraju u d.) posebne ciljeve svoga djelovanja, odnosno u društvene ciljeve djelovanja države.

13 Zanimljivo je u tom smislu pratiti kako se posljednjih godina SAD tvrdokorno opiru svakom ozbiljnom dogovoru o redukciji stakleničkih plinova. Europska Unija predvodi političke inicijative za promjenom ponašanja, predlaže ciljeve i rokove redukcije ovih plinova u ljudskim djelatnostima, predlaže konkretne mjere za automobilsku industriju i mnoge druge. Postojeća administracija SAD-a više brine za profitne interese onih koji su je doveli na vlast nego za sudbinu globalnog ekološkog sustava.

Zagovaramo aktersko-interesni pristup u promišljanju održivog razvoja i integralne održivosti. Interesi potiču i određuju ponašanje aktera (ljudi, grupa, institucija, država i sl.) i njihove odnose.

Održivost i obzirnost jesu sveprisutne vrijednosti i ciljevi. Opći je interes reprodukcija i obnavljanje postojećeg društvenog i individualnog života. No, postoje i interesi lišeni općeg, oni privatni i partikularni interesi pojedinačnih aktera. Neki od ovih aktera održivost/obzirnost praktično žive, artikuliraju razvoj sposoban za budućnost, zagovaraju ga i žele afirmirati. Drugi pak održivost i obzirnost osporavaju, dovode u pitanje i planet i društva na njemu, dugoročno vodeći u ekološku i inu neodrživost i bezobzirne prakse življenja.

Održivost/obzirnost do neke mjere se može ali i ne mora živjeti, prakticirati. Ona se može prakticirati u vlastitom životu, u svojem djelokrugu, a onemogućivati drugima. Od udara posljedica iz smjera neodrživosti i bezobzirnosti (ako su etički ravnodušni, amoralni) često ne pate upravo oni akteri koji te udare zadaju, već oni koji ih primaju i snose. Sve dok nas posljedice neodrživosti i bezobzirnosti (na primjer, ekološke nevolje ili nevolje uzrokovane sustavnim proizvođenjem gladi i siromaštva) ne pogađaju direktno, na neodržive i bezobzirne prakse može se gledati kao na nešto što se zbiva drugima i daleko od nas, te nas se stoga i ne tiče.

Aktersko-interesni pristup nužno i svjesno kao metodu njeguje očitavanje praksi aktera. Političke deklaracije, opće znanstvene projekcije i liste želja civilnog društva ovdje nisu plodan izvor uvida, premda i one imaju neko svoje značenje kao dio ukupnih procesa oko (ne)održivosti. Aktersko-interesni pristup pogađa "u sridu" problema održivosti/obzirnosti, *vs.* neodrživosti i bezobzirnosti.

Aktersko-interesni pristup posebno je važan kada se bavimo artikulacijom ciljeva društvenog razvoja koja smjera biti učinkovita, a ne tek puko brdo stručno ispisanih stranica. Ovaj pristup je nezaobilazan kada se promišlja sustav odgoja i obrazovanja za održivi razvoj, budući da tada iz ciljeva društvenog razvoja treba definirati ciljeve odgoja i obrazovanja, sadržaje obrazovnih programa (tzv. kurikulume), edukatore, educirane i slično. Treba odrediti na koje sadržaje (i interese) se usmjerujemo, tko koga odgaja, kakav je interes potencijalnih educiranih za određenim sadržajima i pristupima u procesu odgoja i obrazovanja itd.

Aktersko-interesni pristup te sagledavanje zbilje kroz “metodološke naočale” ovog pristupa vode nas do toga da na širem planu možemo govoriti o društvenim snagama “za” i “protiv” održivosti/obzirnosti. Dakako, ne zagovarano jednostavni “crno-bijeli pristup”. Govorimo o sociološkoj činjenici da postoje društvene snage koje se manje ili više, brže ili sporije, pliće ili dublje zalažu za održivost u vlastitim aktivnostima i društvu u cjelini. Pritom ne mislimo na lažno koketiranje sa “zelenim” imidžem uopće, s održivošću, marketinškim praznim manipuliranjem radi kratkoročnog poboljšanja imidža tvrtki i njihovih roba na tržištu, već na ozbiljne i učinkovite aktivnosti.

Volja za životom ljudskog bića i ljudskog roda te njegovo poštivanje svojevrsna je živa viša sila i ona svakodnevno i masovno radi kroz djelatnosti mnogobrojnih aktera na samoobnavljanju i afirmaciji kvalitete življenja, opstanku ljudi i živog svijeta. No, ima i onih društvenih sila, “novih silnika” (J. Ziegler, 2007), koji rade suprotno od toga. Te sile su vrlo utjecajne i moćne, te kroz razne oblike prisile i internalizacije u dušama i glavama ljudi povećavaju svoju snagu i utjecaj. Žrtve tih sila su priroda i mnogi ljudi modernog svijeta. One proizvode ranjavanje i smrt ljudi i prirode, jer im je neki drugi sklop vrijednosti i ciljeva važniji od obrane, očuvanja i obnavljanja te iste prirode i tih istih ljudi.

Ekološka održivost, sigurnost i obzirnost nedvojbeno je i univerzalna potreba gotovo svih ljudi. Razlike u mišljenjima o stupnju i načinima, brzini očuvanja održivosti okoliša, dakako, postoje. Nekima ipak prirodna osnova življenja i okoliš nisu prva briga. No, načelna suglasnost oko toga postoji. Pravo na zdrav okoliš i veliki trud oko zaštite okoliša legitimirao se kao izrazito poželjna aktivnost u XXI. stoljeću diljem svijeta. To ne znači da su aktivnosti ministarstava okoliša i agencija vezanih za pitanja okoliša one koje financijski i politički imaju prioritet unutar izvršne vlasti u svakodnevnom životu. No, nedvojbeno je suglasnost oko osnovnog.

Biološka znanost, ma što mi ili političari ili bilo tko mislili i spekulirali, tvrdi sljedeće: četiri su bitna uvjeta opstanka biološkog svijeta: pitka voda, čist zrak, mineralna struktura tla i ujednačena promjena temperature okoliša. Sve drugo to nije, pa niti nafta, niti mnogo toga što moderni ljudi misle da jest.

Tko *in vivo* treba vrijednosti i ciljeve održivog razvoja i socio-kulturalne, gospodarske, političke održivosti? Takve društvene entitete koji su u potrebi ili čak vaze za so-

cio-kulturalnom, gospodarskom i političkom održivošću i obzirnošću vidimo u modernom svijetu, a potom i unutar pojedinih društava i regija na svakom koraku i u zastrašujućem obilju. Tamo gdje je okoliš ugrožen onečišćenjima ozbiljnih razmjera, klima globalnim zagrijavanjem iz antropogenih izvora, a normalan život masovnim siromaštvom, gladi i bolestima, masovnom nezaposlenošću, raširenom korupcijom, rastućim kriminalom, nepravednim dugovima – tamo je ugroženo samoobnavljanje života i postoji žestoki vapaj, potreba za drugačijim – mudrijim odnosima, postupcima, idejama i praksama.

S druge strane, postoje i društveni akteri modernog svijeta koji smatraju da je ovo najbolji od svih svjetova i da se ništa posebno zabrinjavajuće i loše ne događa kao posljedica postojećeg tretmana prirode i ljudi. Sve je to, reći će, “normalno”. Tko su oni? To je dio upravljačkih grupa država i dio vlasnika i upravljača kompanija (nacionalnih i transnacionalnih), mnogi i raznovrsni profiteri od postojećih oblika neodrživosti i bezobzirnosti, uključujući države i grupe kao profitere od organiziranih i sustavno pripremanih (lokalnih) ratova. Takvim akterima tema društvenih promjena prema većem stupnju održivosti nije nimalo zanimljiva. Dapače, zanima ih održavanje korištenja do razine razaranja, brutalnog iskorištavanja, izgladnjivanja, ukratko – usavršavanje i širenje reproduciranja onih postojećih praksi koje se jedino mogu smatrati neodrživima za prirodu i ljude.

Partikularni interesi raznovrsnih društvenih aktera upravljaju svijetom. Kada ovi interesi u nekom novom općem interesu prepoznaju i neki svoj novi interes, tek će se tada pokrenuti u razini promjene i adaptacije vlastitog ponašanja u smjeru afirmacije tog općeg interesa.¹⁴ Ovo vidimo kao aksiom procesa promjene ponašanja aktera prema održivosti.

Kako bilo, u projektiranju “razvoja sposobnog za budućnost” partikularne interese valja “nadsvoditi” projektom ciljeva i procesa šire, opće naravi, zbog opstanka i samoobnavljanja prirodnih osnova kvalitetnog života. Nedvojbeno je, mnogi akteri i procesi lišeni općeg ne mogu dosegnuti ekološku i socio-kulturalnu održivost i obzirnost na socijetalnoj razini. Oni to ne znaju i/ili neće.

14 Evo jednog primjera: neka upravljačka elita će u svoj program i izvršne odluke unijeti promjenu prema održivosti kada je na to počne prisiljavati biračko tijelo i većina sljedbenika političke partije koja je podupire, kada počne pritisak odozdo. Ako administracija SAD-a uskoro promijeni svoj stav prema klimatskim promjenama i Kyoto-protokolu, to neće biti zato što je to u interesu “njenog” naftnog lobija, već zato što ovo pitanje smatra važnim većina pripadnika američkog naroda, odnosno birača. A s biračima treba biti u dobrom odnosu.

A reći će i kako im to niti nije posao! To može samo društvo u cjelini, odnosno “mora” država kao sustav organizacije opstanka i razvoja društva.

Vladimir Lay
**Vizija održivog
razvoja Hrvatske**

PITANJA VEZANA ZA SADRŽAJ VIZIJE ODRŽIVOG RAZVOJA

Pitanja polazišta i pristupa viziji održivosti opširno su iznesena. Držimo kako je to bilo korisno za određenje općeg planetarnog konteksta vizije održivog razvoja Hrvatske, određenog općeg “okvira orijentacije” za tu viziju.

Daljnja artikulacija odgovora na dosad postavljena pitanja traži objašnjenje dimenzija i indikatora integralne održivosti, njena unutrašnjeg sadržaja, a potom jasnog razlikovnog sustava kriterija (ovo jest – ono nije održivo). U socijalnoj zbilji pitanja održivosti uvijek su konkretna pitanja. Održivost je uvijek održivost nečega *in vivo*: održivost nasada ili uroda neke biljke, održivost neke autohtone pasmine, nekog riječnog sustava ili naselja, održivost klime kakvu smo do sada poznavali, održivost jedne zemlje – države, održivost neke kulture ili socio-kulturnih običaja, održivost nacionalne autohtone kuhinje, održivost našeg zdravlja, održivost našeg potomstva.

Kako bilo, pred suvremenim generacijama ljudske rase, pred njezinim društvenim snagama – od kreativnih pojedinaca i civilnog društva do državnih uprava i modernih poslovnih institucija – jest izazov raspetljavanja i učinkovitog razrješenja suvremenog povijesnog “Gordijevog čvora” rasta, razvoja i opstanka, čvora u kojem smo se zapetljali i u kojem živimo početkom XXI. stoljeća.

Sadržajna abeceda opstanka – klima, energija, hrana, brojnost stanovništva

Razvijanje složenih analiza održivosti i održivog razvoja ima jednu veliku manu. Ona se sastoji u tome da se tako lako od šume promaši, ili barem zagubi, drveće, dakle ono najosnovnije. Zato uvodno naznačujemo teme opstanka.

Prijateljsko klimatsko okruženje kakvo imamo posljednjih 8000 godina ljudske civilizacije prva je pretpostavka održivog planetarnog življenja. Adekvatna temperatura okoliša u korijenu je takvog okruženja. Stoga je tema poduzimanja svih postupaka kojima se minimalizira štetan ljudski utjecaj na globalno zagrijavanje, a otud i na promjenu klime, tema broj jedan.

Osiguravanje energije za opstanak i razvoj iz neobnovljivih (“dok ide”) te obnovljivih izvora energije po elementarnosti je odmah uz temu klime. Uzgred, teme klime i energije su izravno uzročno-posljedično povezane.

Osiguravanje hrane, a živi svijet čovjeku nudi obilje hrane, jednako je elementarno kao pitanje klime i energije. Bez adekvatne klime i bez zalogaja, bez topline i svjetla nema fizičkog života. Bez mnogo čega što tematiziramo u okviru drugih dimenzija održivosti ipak se može fizički preživjeti.

Moderni svijet se pokreće na spektar izvora energije, od kojih će se neki potrošiti i nestati kao potpora ovakvom mobilnom i dinamičnom načinu življenja.

Energija i hrana nešto su što dio pripadnika ljudske rase već danas nema, ili nema dovoljno. Takvi žive u energetskom i prehrambenom siromaštvu ili neimaštini, ili naprosto gladuju i tamnuju i ne kreću se, osim pješice. A i to ako mogu, ako ih ne mori glad.

I, dakako, važno je pitanje, premda u analizama do neke mjere zanemareno, za koliko nam usta energije i hrane treba?

U tom duhu Richard Heinberg (2007)¹⁵ navodi svojih pet aksioma održivosti. Ovaj osebujan autor pokušava na relativno jednostavan način naznačiti ono što je za viziju i praksu održivosti nekog društva doista osnovno.

1. Bilo koje društvo koje najvažnije resurse koristi neodrživo, mora propasti (Tainerov aksiom).¹⁶ Podsjećamo, najvažniji resursi su voda, hrana i energija;
2. Rast populacije mora se uskladiti s rastom stope potrošnje resursa;
3. Ako društvo teži održivosti, korištenje obnovljivih resursa ne smije ići iznad stope njihove prirodne obnove;
4. Ako društvo teži održivosti, korištenje neobnovljivih izvora energije mora se smanjivati, a stopa smanjivanja mora biti veća ili jednaka stopi njihova iscrpljivanja;
5. Održivost zahtijeva da proizvodi i elementi koje ljudi ispuste u prirodu budu minimalizirani i što manje ugrožavaju funkcioniranje biosfere.

Heinberg se brine za održivost vezanu za esencijalno – za vodu, hranu, energiju (obnovljive i neobnovljive izvore), za otpad te za broj ukupnih usta – potrošača svega toga. Njegovo upozorenje je jednostavno – briga za osnovne resurse

15 R. Heinberg je ovo artikulirao u svom članku “Five Axioms of Sustainability” izašlom 2007. godine. Vidi pobliže u priloženoj literaturi.

16 J. Tainer je autor knjige “The Collapse of Complex Societies” u kojoj su iznesene teze vezane za ovaj problem te Heinberg stoga aksiom naziva prema njemu.

jest briga za goli opstanak. Ne odradite li je kako valja, odnosno ne odrađujete li je stalno i sustavno kako valja – nestat ćete. To je dragocjen pristup koji pomaže jasno razaznati onu “opstanak”-razinu svake vizije održivog razvoja, pa i one za Hrvatsku.

Poseban uvodni dio vizije održivog razvoja Hrvatske mogao bi se pozabaviti samo tim osnovnim pitanjima: kako ćemo s proizvodnjom energije i zbrinjavanjem potreba za energijom? Kako ćemo s proizvodnjom hrane i zbrinjavanjem potreba u hrani?

Glede klime i globalnog zagrijavanja, trebamo pomesti pred svojim vratima, obuzdati domaće proizvođače stakleničkih plinova. Veći dio alata za rješavanje toga planetarnog problema nije u našim rukama, već u rukama država na čijem se teritoriju proizvodi najviše stakleničkih plinova.

Što se broja stanovnika tiče, tu se Hrvatska ne mora brinuti: do pretrpavanja našeg teritorija novorođenima neće doći.¹⁷ U Hrvatskoj danas više ljudi tijekom godine umire nego što se rađa. Uzgred, Hrvatska je djecom siromašna i ako se trend sadašnjeg odnosa između nataliteta i mortaliteta nastavi, hrvatski etnicitet dugoročno gledano neće opstati. Postojeći procesi su u tom smislu demografski dugoročno neodrživi.

Osnovne dimenzije integralne održivosti /obzirnosti

Često se u hrvatskoj javnosti, ali i u dijelovima akademske zajednice ponavlja reducirana interpretacija “održivosti” i “održivog razvoja” kao ekološke održivosti i ekološki održivog razvoja, održivosti okoliša i prirodnih preduvjeta življenja ljudi. To je redukcija koja ne odgovara biti problema održivosti.

Održivost jest održivost života, a budući da on ovisi o više komponenata a ne samo o ekološkoj, uvijek je stoga riječ o integralnoj održivosti. Odatle u razmatranjima o razvoju društva možemo govoriti o “ekološki održivom razvoju”, o “ekonomski, gospodarski održivom razvoju”, o “socio-kulturalno održivom razvoju” te o “politički (u smislu samodeterminacije) održivom razvoju”. Također,

17 Dakako, Hrvatska će imati stalni mehanički prirast stanovnika, dakle privremeno ili stalno naseljavanje iz drugih sredina. Taj trend će se nastaviti. Dolazit će vlasnici kuća za odmor iz Europe, a za dvadesetak godina bit će ih mnogo. Neki će se preseliti živjeti u Hrvatsku, neki će dolaziti povremeno. U radno deficitarnim zanimanjima zapošljavat će se i dalje ljudi iz manje razvijenih sredina. Bosna i Hercegovina, Rumunjska, Ukrajina i slične zemlje bit će zemlje uvoznice radne snage u Hrvatsku.

valja precizno govoriti o “ekološkoj održivosti”, “ekonomskoj održivosti”, “socio-kulturnoj održivosti” te, dodatno, svakako o “političkoj održivosti”.

Dakako, načelno i sumarno govorimo o “integralno održivom razvoju” koji sadrži održivost u svim svojim komponentama i koji je unutar sebe, glede međuodnosa tih komponenti, kako-tako uravnotežen. Održivost jedne komponente na štetu druge ne vodi integralnoj održivosti. Ne može se biti gospodarski uspješan, produktivan, dakle održiv, a da se istodobno načinom tretmana prirodnih resursa, okoliša i prirode pri proizvodnji roba i usluga koja do te ekonomske održivosti dovodi, ta priroda i okoliš uništava i onečišćuje. Ili obratno: možemo, na primjer, u parkovima prirode i nacionalnim parkovima Hrvatske imati savršeno očuvane biljne i životinjske vrste, možemo okoliš čvrsto očuvati čistim i netaknutim. Na taj ćemo način postići ekološku održivost. No, ako život ljudi na tom istom teritoriju u toj ljepoti i ekološkoj održivosti zamire zbog odsutnosti lokalnih prihoda, starosti žitelja, zapuštenosti društvenog života, manjka svake perspektive za mlade ljude i slično, ukupna održivost tih područja neće biti postignuta.

Koje razine i “porcije” održivosti u svakoj od komponenti smatramo održivima, a kada počinje neodrživost? To je stvar određenja suvislih empirijskih indikatora održivosti unutar svake od komponenti te određenja njihova međuodnosa. Još nismo u mogućnosti da u projektiranju održivog razvoja otvorimo jedan zaokružen katalog indikatora i odredimo empirijske parametre održivosti za svaku od četiriju navedenih dimenzija održivosti.

“Ekološki otisak” (engl. *ecological footprint*) pogodan je sustav indikatora i varijabli za mjerenje ekološke održivosti, a sustav indeksa ljudskog razvoja jedan od mogućih, brojnih (engl. *human development index*) sustava za mjerenje kvalitete življenja, odnosno socio-kulturalne dimenzije održivosti. Kombinacija ovih dvaju sustava mjerenja postojećeg stanja daje osnovu za paralelnu, empirijski utemeljenu ocjenu ekološke i socio-kulturalne održivosti. Primjena ovakvog ocjenjivanja radi se za Hrvatsku i uskoro će biti predstavljena hrvatskoj stručnoj javnosti.¹⁸ To je dragocjen korak k doseganju empirijski utemeljenog ocjenjivanja svih dimenzija održivosti, odnosno ocjenjivanja integralne održivosti.

18 “Ekološki otisak” kao metodu mjerenja dimenzije ekološke održivosti u ovoj monografiji u svome prilogu predstavlja mr. sc. Dražen Šimleša. Ovaj autor u okviru izradbe svoje doktorske disertacije iz sociologije na temu održivog razvoja priprema izračun “ekološkog otiska” i “indeksa humanog razvoja” za Hrvatsku. Izračuni će biti dostupni stručnoj javnosti tijekom 2008. godine.

Četiri stožerne dimenzije održivosti, koje smo istaknuli i u likovnom rješenju korica ove knjige, jesu:

A.) Biološko-ekološka održivost nekog društva iskazuje se kroz njegove sposobnosti da se dugoročno samoobnavlja u temeljnim ekološkim karakteristikama (biosfera, hidrosfera, atmosfera, pedosfera) na kojima počiva. Ako to nije na djelu, onda je planetarno društvo, neko lokalno društvo, neki njegov dio biološko-ekološki neodrživ. Primjer za to jest dosadašnji klimatski sustav na planetu Zemlji, koji ljudi svojim negativnim utjecajima mijenjaju i remete, i od poznatog i ugodnog čine ga nepoznatim, riskantnim, potencijalno nepovoljnim, dakle potencijalno u budućnosti neodrživim za normalan život na planetu. Primjera da se neki lokalni dio okoliša i prirode razvojem onečišćuje ispod razine “nosivih kapaciteta” prirodnih sustava da se samoobnavljaju, ima bezbroj.

B.) Ekonomska održivost nekog društva, države, gospodarstva, poduzeća ili pak sustava multinacionalnih korporacija jest sposobnost da se svojim načinom funkcioniranja obnavljaju i razvijaju u postojećem ili širem opsegu i tako stvaraju dobit. Gospodarski sustavi koji ne stvaraju dobit, barem tzv. “nulti profit”, ne mogu opstati. Socio-psihološki, dobit pokreće organizatore poduzetništva. Stagnacija, a pogotovo gubitci, tjeraju ih na odustajanje od posla. No, ima dobiti i “dobiti”. Ima onih normalnih, koje omogućuju opstanak i razvoj, malo-pomalo, ali ima onih koje hametice prazne džepove drugih, koje su dobre za one koji ih dobivaju, ali loše za one od kojih se skupljaju sredstva za “napumpavanje” profita. Sa socijetalne razine gledano, postoje dugoročno održive gospodarske dobiti, a postoje i one neodržive, koje impliciraju ekološku destrukciju ili druge razarajuće aktivnosti za dobrobit i kvalitetu življenja ljudi.

C.) Socio-kulturalna održivost neke lokalne zajednice ili društva potvrđuje se kroz takvo stanje u društvu i kroz takve načine ponašanja svojih pripadnika kroz koje se stalno samoobnavljaju i afirmiraju: a.) osjećaj smisla i ciljeva življenja, b.) društvene vrednote i prakse koje doprinose socijalnoj integraciji,¹⁹ c.) osjećanje i prakse identiteta, ukorijenjenosti, pripadanja nekoj simboličkoj cjelini, uključivši i pripadanje nekom zavičaju, d.) prakse i odabiri

¹⁹ Afirmacija društvenosti i druženja naprosto ovdje ima važno mjesto. Društvenost je društvena vrednota za sebe. Prakticiranje druženja je dio bogatstva svakodnevnog života. Strogi individualizam koji je dostignuće zapadne kulture ne donosi uvijek radosne vijesti. Život u gomili usamljenika često je prisilna a ne i odabrana usamljenost. A prisila nije slobodan izbor, već nešto što nas preplavljuje iz razine društva kojim više ne upravljamo.

u razini svakodnevnog života koji vode samorealizaciji a ne samodestrukciji.

Načini života koji destruiraju zdravlje, imovinsko stanje ili psihički mir, nisu socio-kulturalno održivi načini življenja. Svi oblici kulture življenja koji vode, ma kako sporo, u bolesti i preranu smrt zasigurno nisu održivi načini. Nije dugoročno održivo niti stanje bijede (materijalne ali i emotivne, duševne i duhovne), apatije, anomalije (popucalih društvenih veza) i slično.

Elementarna socijalna sigurnost, zadovoljavanje osnovnih potreba (hrana, stan, odjeća, zdravstvena njega i sl.) svih građana, bez obzira na uspjeh rezultata vlastitog rada na tržištu, osobnog poduzetništva znak je postignuća elementarne visoke socio-ekonomske održivosti za sve građane nekog društva.²⁰ Suprotna tome jest socijalna ugroženost, patnja ispod razina minimalne razine kvalitete življenja, koju inače moderni svijet svojim proizvodnim i organizacijskim metodama lako može postići.

Uzged, sva glad i pothranjenost oko milijardu ljudi na svijetu može se relativno lako riješiti, a da nitko s druge strane, one koja ima, zbog toga ne propadne. Mnoge bolesti milijuna ljudi u nerazvijenim zemljama mogu se izliječiti, jer lijekova uglavnom ima. Samo ih treba dati u optjecaj i pritom ne postavljati cijene koje su za bolesne i siromašne nepremostive.

D.) Politička održivost nekog društva, odnosno države ogleda se u funkcioniranju društva/države na način da samoodređuje svoj kulturalni identitet i ukupnu sudbinu, uvjete rada i življenja ljudi, stanovništva koje živi na njezinoj teritoriji. Riječ je prakticiranju samoodređenja/samodeterminacije. Nemoguće je vlastite resurse i živote organizirati na održivi način ako nam uvjete rada i življenja sustavno određuju akteri izvan društva u kojem živimo.

Politička održivost nekog društva, neke zemlje jest visoka ako je visoka razina političke samodeterminacije uvjeta rada i života ljudi u tom društvu, u toj zemlji. Pretpostavljamo da je politička održivost države/društva na jednom Haitiju ili u jednoj Burkini Faso niska, a u Švicarskoj ili Švedskoj je blizu mogućeg maksimuma. "Novi svjetski poredak" ne brine i ne stimulira političku održivost pojedinih društava i zemalja. Za njega je to nevažno. Svi su, sve zemlje tek tržište roba i usluga na kojem treba

20 Indeks humanog razvoja upućuje na postignuća zemalja na ovome području. SAD, politički moćna i ekonomski navodno bogata zemlja, ima preko 47 milijuna ljudi koji nemaju osnovno zdravstveno osiguranje, a više od 36,5 milijuna ljudi živi ispod donjeg praga siromaštva. Življenje petine Amerikanaca teško bi se moglo okarakterizirati kao održivo. Premda, dakako, opstaju, preživljavaju fizički.

vladati potpuna sloboda kretanja kapitala, ljudi i ideja. Zanimljivo je da pored te glavne dogme koja vodi moći i rastu najjačih i najrazvijenijih, države koje su “perjanice” “novog svjetskog poretka” vode žestoku brigu o svojim nacionalnim interesima i itekako su vrlo domoljubno zainteresirane za svoju “političku održivost”. SAD su za ovu tvrdnju dobar primjer.

Zagovaranje političke samodeterminacije kao okosnice političke održivosti nekog društva/države, čini se, implicira na određen način i praktično rodoljublje i domoljublje. Dakako, ovdje shvaćamo rodoljublje i domoljublje kao afirmativne emotivne prakse koje isključuju mržnju prema drugom rodu i drugom domu. Brinuti o budućnosti svoga roda i doma najbolje može sam domaćin, pripadnik toga roda i toga doma. Zašto bi se npr. austrijska ili bavarska regionalna vlada brinula za hrvatske nacionalne interese i interese građana Hrvatske? One se (i na račun naših interesa) uzorno brinu za svoje interese, interese svojih tvrtki, banaka, građana, države.²¹

Briga za svoje i ravnodušnost za tuđe, ma koliko avangardi globalizacije i građanima svijeta to izgledalo čudno i konzervativno, po nama je za većinu pripadnika ljudske rase još uvijek svojevrsna antropološka zakonitost. Ljudima je (još uvijek) potreban osjećaj i praksa ovakve ili onakve ljudske zajednice, određene zavičajnosti i ukorijenjenosti.

“Briga za svoje” jest “sveta zadaća”, ključ održivosti i opstanka. Ova briga kao temeljno etičko načelo i poželjna praksa nadilazi, po etičkoj snazi i smislu, tako smatramo, moderna liberalna i kozmopolitska motrišta i neodoljivi šarm one globalne slobode koju propovijeda “tržišna neoliberalna ekonomija”. “Briga za svoje” u sebi ima uzidanu ljubav za svoje, za “svoj mali svemir” i njegove konkretne dijelove. Uzgred, istraživanja pokazuju da se u Hrvatskoj izrazito visoko vrednuju obitelj i prijatelji. Na Zapadu sustavno godinama raste broj samačkih domaćinstava, a u takvim se uvjetima niti s natalitetom ne pretjeruje.

I još: brani se ono što se voli. Sve do žrtvovanja. “Sloboda” koju gaji i širi “tržište i tržišno ponašanje” ima uzidanu “ljubav” za novčani i materijalni profit koji lako, kao požar tjeran vjetrom pohlepe, prerasta u profit pod svaku cijenu. Kočnicâ i granicâ ovome nema.

Razvoj hrvatskog ili bilo kojeg društva mogao bi se sagledati u nekoj vremenskoj sekvenci kao ukupno, inte-

21 O ovome smo širu raspravu predstavili u prilogu “Neodrživost neoliberalizma” (str. 147-158). Vidi u knjizi: “Globalizacija i neoliberalizam – Refleksije na hrvatsko društvo”; Biblioteka Forum CPI, knjiga 1; Centar za politološka istraživanja CPI, Zagreb, 2006.

gralno, manje ili više održiv, manje ili više održiv u ovoj ili onoj dimenziji. Je li i na koji način i u kojoj mjeri, razvoj hrvatskog društva od 1990. do danas bio ekološki održiv? Je li bio gospodarski održiv? Je li pretvorba bila gospodarski održiva? Rat zasigurno nije. Je li taj razvoj bio socio-kulturalno održiv? I napokon, je li bio politički održiv? Je li kvaliteta ekoloških sustava, kvaliteta produktivnosti gospodarstva i kvaliteta života ljudi porasla ili se smanjila u razdoblju od 1990.–2007.? Je li na djelu socijalna dezintegracija dijelova hrvatskog društva? Je li razina političke samodeterminacije uvjeta života i rada u porastu ili ona opada?

Pojedine dimenzije održivosti ne mogu biti u stalnoj harmoniji. Održivost u jednoj dimenziji može u nekoj vremenskoj sekvenci rasti, u drugoj istodobno padati. Pad ekološke održivosti dugoročno će ugroziti socio-kulturalnu i gospodarsku održivost, ali ne nužno odmah čim se pojavi na djelu. Međuodnosi dimenzija nisu jednostavni i linearni.

Integralna održivost kao koncept i razvojni horizont, kao opći i operativni (kroz niz ljudskih, gospodarskih djelatnosti konkretiziran) kriterij nije spoznajno dostupna disciplinarnom mišljenju. Pojam integralne održivosti i njegov dinamički i kompleksni sadržaj duboko su – u temeljnom mentalnom i doživljajnom konstruktivnom ljudskog bića – povezani s “metanoetičnim učenjem” (noetika, grč. *noeo* – mislim, opažam; znanost o mišljenju ili spoznaji), a to je ono učenje koje pomiče svijest prema nekom novom, “idućem” stupnju zrenja. Dosezanje integralne održivosti u živom tkivu modernih društava vapi za “idućim” stupnjem znanja.

Osnovni sadržajni elementi vizije održivog razvoja

Nadovezujući se na prethodnu skicu dimenzija održivosti, smatramo primjerenim prikazati prijedlog sadržaja vizije održivog razvoja Hrvatske.

A. Biološko-ekološka dimenzija vizije održivog razvoja

Rečeno je: četiri su bitna uvjeta opstanka biološkog svijeta: pitka voda, čisti zrak, mineralna struktura tla i ujednačena promjena temperature okoliša. Biološko-ekološka dimenzija vizije održivog razvoja Hrvatske počinje dakle od određivanja kriterija održivosti za:

1. čistu i zdravu vodu, posebno pitku vodu, odnosno određivanja održivog procesa opskrbe svih stanovnika

Hrvatske dovoljnim količinama zdrave pitke vode, danas i u budućnosti;

2. čist zrak, odnosno održivog procesa aktivnosti zaštite zraka na cijelom teritoriju Hrvatske, danas i u budućnosti;

3. tlo određenog (normalnog, bogatog, a ne osiromašenog!) mineralnog sastava, odnosno očuvanja tla za uzgoj dovoljnih količina zdrave hrane, danas i u budućnosti;

4. adekvatnu temperaturu okoliša, odnosno osiguravanja smanjenja postojećih razina emisija stakleničkih plinova iz hrvatskih izvora, koji sudjeluju u planetarnom globalnom zagrijavanju.

Cilj biološko-ekološki održivog razvoja jest, dakle, osiguravanje navedenih prirodnih temelja življenja za sve stanovnike Hrvatske danas i u budućnosti.

Zamislimo budućnost Hrvatske u kojoj se za dvadeset do trideset godina količine pitke vode iz raznih razloga smanje? Zamislimo da se iz različitih razloga smanji broj građana kojima je voda dostupna (davanje vodnih izvora u tuđe ruke, u vlasništvo korporacija koje poskupljuju vodu i čine je nedostupnom siromašnijem dijelu stanovništva, presušivanje dosadašnjih izvora u blizini prebivališta i sl.). Zamislimo da dio građana Hrvatske, poput onih u Etiopiji ili u mnogim zemljama svijeta danas, mora piti nezdravu vodu jer druge nema? Zamislimo da u jednom dijelu Hrvatske idućih godina zrak prestane biti čist, da ljudi udišu zrak koji šteti zdravlju, poput npr. građana u mnogim gradovima današnje Kine!? Zamislimo da se mineralni sastav tla s vremenom "pokvari", da degradacija tla iz raznih razloga smanji količinu tla za uzgoj hrane u Hrvatskoj? Uzgred, danas se u Hrvatskoj 20% obradivog tla ne obrađuje. Zamislimo da se iz raznih razloga za dvadeset godina ne obrađuje 40% obradivog tla u Hrvatskoj!? Zamislimo da energetikom, prometovanjem i slično povećamo količine emisija stakleničkih plinova i tako i dalje doprinosimo planetarnom porastu globalnog zagrijavanja te gubitku normalne temperature, kao temeljnog uvjeta za zdrav i ugodan život?

Takvi trendovi i takvi procesi bili bi neodrživi. Svi resursi društva moraju biti orijentirani na to da ih u budućnosti već u korijenu na svaki način onemoguće. Održivost bioloških pretpostavki življenja jest prvi cilj vizije održivog razvoja Hrvatske.

Ovakav "ulaz" u određivanje vizije održivog razvoja Hrvatske može se činiti malo čudnim ali on odgovara težnji da se što više moguće približimo konkretnim sadržajima vizije.

Ovo je bila ona polazna, elementarna biološko-ekološka razina održivosti.

Razina i kvaliteta ekološke održivosti ovise još o sljedećem:

1. Lokalna biosfera / Biljni i životinjski svijet (flora i fauna) Hrvatske / Biološka raznolikost.

U biološkoj raznolikosti Hrvatska se ističe bogatstvom. Na primjer, biološka raznolikost otoka Cresa veća je od biološke raznolikosti cijele Velike Britanije! Prema broju vrsta u nekoliko grupa vrsta u samom smu vrhu Europe.²² Ovo prije svega možemo zahvaliti bogatim, raznovrsnim, ali i dijelom još ekološki sačuvanim staništima. No, moderni razvoj (ceste, dalekovodi, izgradnja apartmana, poslovnih zona, infrastrukturni koridori i sl.) dio staništa i u Hrvatskoj onesposobljuje za život biljnih i životinjskih vrsta. Mnoge su vrste pod pritiskom, mnoge su ugrožene a nekima već prijeti istrebljenje.²³

Većina relativno malog hrvatskog teritorija još je uvijek prirodna sredina, dakle neizgrađena. Pod šumama je oko dvije petine teritorija, od čega su 95% prirodne, samonikle šume. Polja, oranice, pašnjaci pokrivaju velike površine ravničarske Hrvatske. Krš, dijelom nepristupačan, kojim je pokriveno pola teritorija Hrvatske, čuva prirodnu sredinu na svoj način.

Ovu prirodnu sredinu Hrvatske, uza sve što je u nju utkano (šume, vode, plodno tlo itd.), očitavamo, uza sam prostor, kao hrvatsko nacionalno blago "broj jedan". Ovo ne bi nikome trebalo biti teško razumjeti. Načinom razvoja, eventualnim neodrživim razvojnim odabirima u sljedećim desetljećima, prirodna sredina Hrvatske, posebno dijelovi bliže modernim prometnicama, mogu biti progutani i uništeni. Staništa flore i faune mogu doći pod žestoke udare a biljne i životinjske vrste se u tim uvjetima naći u procesu postupnog nestajanja.

Hoćemo li kopirati ono što se dogodio na (divljem) Zapadu Europe, Amerike? Mora li to biti baš isto tako? Može li se u jednoj viziji održivog razvoja zacrtati drugačiji put Hrvatske? Nedvojbeno, može! Čak tvrdimo da se od odmjerenog i organiziranog pokazivanja posjetiteljima te prirodne sredine u tržišnoj ekonomiji novog doba može vrlo dobro i sustavno zarađivati! Štoviše, od dobivenih sredstava moglo bi se investirati u nove, slične održive

22 Vidjeti za ove i slične podatke u: Vladimir Lay, Jelena Puđak: *Zeleno plava Hrvatska – Ekološke posebnosti i izvrsnosti Hrvatske u europskom kontekstu*. Hrvatski centar "Znanje za okoliš", Zagreb, 2007.

23 Državni zavod za zaštitu prirode RH izdao je niz tzv. "crvenih knjiga" u kojima su stručnjaci dokumentirali koje su vrste u Hrvatskoj ugrožene.

razvojne solucije koje će donositi nove, održive ekološke dobrobiti i održive ekonomske dobiti!²⁴

2. Hrvatska ima 16 krajobraznih cjelina.²⁵ Za teritorij koji ima nešto malo više od 56 000 km² kopna to je nedvojbeno mnogo. Ovakva krajobrazna raznolikost osnova je visoke biološke raznolikosti, ljepote zemlje ali i njezine turističke atraktivnosti. To je potencijal za integralni održivi razvoj. Vizija održivog razvoja Hrvatske u ovoj dimenziji održivosti mora predvidjeti strategiju i mjere razvoja koje će ovu krajobraznu raznolikost u cijelosti očuvati. Ulaskom u Europu ne moramo prestati biti lijepa zemlja. Ne moramo sve prodati drugima i prepustiti uređivanje “našeg krajobraznog malog svemira” njihovim interesima i ukusima. Ne moramo postati zemlja golemog broja velikih apartmana, privatizirane i betonizirane obale, privatnih otoka, brojnih golf-igrališta, marina za jahte, marina za mega-jahte i slično. Možemo ostati svoji. Ili ne?

3. Raznovrsnost ekoloških sustava i njihova čistoća u Hrvatskoj. Ovo je osnova biološke raznolikosti ali i ukupnog pejzažnog bogatstva Hrvatske. Na nekim je lokacijama već na djelu uništavajući, neodrživ tip poteza koji dolaze kroz izgradnju novih objekata, prometnica. Dakako, dio toga jest neizbježan radi modernizacije.²⁶ No, generalno, vizija koja bi težila očuvanju ovoga blaga i elementa ukupne ekološke održivosti morala bi u stanovitom smislu biti konzervativna. Prirodu se ne može potrošiti pa je poslije opet “imati”. Mnogi misle da je to moguće, ili naprosto o tome ne misle ništa!

Glede ekološke dimenzije održivosti, postoje mnoge zamke u kontekstu modernog razvoja. Nužno korištenje biljnog i životinjskog svijeta za ljudsku hranu može biti radikalno neodrživo, a može pak biti i postavljeno i organizirano po opsegu i načinu tako da bude trajno održivo. Korištenje obnovljivih prirodnih resursa, npr. sječa šume, izlov ribe i slično mogu se po opsegu i načinu obavljati

24 Da je to moguće, pokazuje nam primjer NP Plitvička jezera koji godišnje obide više od 800 000 posjetitelja. Hrvatska ima 11 parkova prirode i 8 nacionalnih parkova, i svega ih je nekoliko pripremljeno za posjećivanje. A ima i mnoga druga atraktivna ali manje poznata područja, gdje umorni ljudi iz europskih i svjetskih gradova mogu doći i uživati.

25 Vidi u: “*Zeleno plava Hrvatska*” (2007). Pod ovim pojmom riječ je o otocima, planinama, jezerima i rijekama, močvarama, poljima, šumama i slično.

26 U vezi s izgradnjom autoputa Zagreb-Split kroz Gacku dolinu početkom XXI. stoljeća, nakon dugih rasprava različitih stručnjaka (osobno smo radili sociološku studiju za SUO – studiju utjecaja na okoliš) i sporenja, državna vlast je iz ekonomskih, ali i političkih razloga donijela odluku da cesta ne zaobilazi dolinu, već da ide uza sam njen rub. Je li ovo bilo ekološki održivo rješenje, pokazat će tek budućnost.

tako da ne smanjuju temeljnu “matičnu” količinu šume i ribe, tako da se misli i djeluje u prilog njihova samoobnavljanja (lovostaj) ili se obnovi pomaže ljudskom rukom (sadnja novih sadnica). A moguće je to izvoditi i tako da se opseg šumskog pokrova i ribljeg fonda stalno osiromašuje i smanjuje. Kriterij integralne održivosti nalaže djelatnostima šumarstva i ribarstva da sječu i izlov rade tako da paralelno brinu za pomlađivanje šuma i ribljeg fonda. Ribarstvo i šumarstvo jesu djelatnosti koje u sebi imaju impliciranu sintezu ekološke i gospodarske održivosti. Ako nećeš ekološki i trajno gospodariti, nakon nekog vremena nećeš u tim djelatnostima uopće više imat čime gospodariti! Vrlo poučno, zar ne?

S mnogim drugim ljudskim djelatnostima nije tako. U djelatnostima kao što su poljoprivreda, industrija, promet, energetika, transparentnost odnosa između gospodarske i ekološke održivosti slaba je. Nisu toliko jasne i neposredne veze između uzroka i posljedica. I baš se tu onda “uspješno” gnijezdi opasnost, desetljećima poznata praksa zlog čina prema ekološkom. No, povezanost gospodarsko-tehnološko-organizacijskog uzroka i ekološke posljedice itekako postoji. Gospodarski isplativi i na taj način partikularno, ekonomski održivi procesi, ako dugoročno nište kvalitetu prirodne osnove života u svome kraju i šire, ako satiru broj živih vrsta, ako uvećavaju broj bolesnika, nisu i ekološki održivi, dakle nisu integralno održivi.

Moderna, masovna, dakle “kemijska” poljoprivreda, industrijska proizvodnja s različitim zastarjelim i vrlo destruktivnim tehnologijama glede učinkovitosti zaštite zraka, voda i tla, organizacija prometovanja vozilima koja masovno proizvode ugljični dioksid, proizvodnja energije na načine koji opsegom i intenzitetom trajno onečišćuju zrak, vode i tlo – primjeri su integralno neodrživih djelatnosti. To je već stara vijest na koju se moderna civilizacija (smrti) “uspješno” prilagođuje misleći čak da joj ta i takva prilagodba ide vrlo uspješno.²⁷

Temeljni ciljevi koji su nosivi stupovi ekološki održivo orijentirane vizije jesu:

1. očuvanje i razvoj prirodnih osnova života, odnosno “okolišnih” i ekoloških pretpostavki reprodukcije društva;
2. postupna ali sustavna “ekologizacija” ukupne proizvodnje dobara i usluga te razvijanje i umnažanje no-

27 Karikaturalan oblik ovoga prilagođivanja vidljiv je kod “reguliranja” ispuštanja benzena iz rafinerija u Hrvatskoj. Prema pravilniku za Hrvatsku, MDK (maksimalno dozvoljene količine) su pet puta veće nego u Europskoj Uniji. Benzen je kancerogen i nedvojbeno sudjeluje u povećanoj smrtnosti građana grada Siska.

vih, integralno održivih oblika biogospodarstva, dakle onih oblika privređivanja koji koriste prirodne resurse, ali tako da ih niti na koji način ne uništavaju, odnosno koji ih troše, ali i sustavno obnavljaju.

Očuvanje i zaštita prirodnih osnova, ograničeno i selektivno korištenje okoliša za razvoj, sanacija oštećenog okoliša te ulaganje u zaštićena i ostala područja, sustavnim i dugoročnim mjerama osigurali bi takvu kvalitetu i opseg prirodnih osnova života koja bi, uz pametno uspostavljanje točaka novih i starih oblika biogospodarstva, pružala stalne pretpostavke za razvoj kvalitete života domaćih ljudi.

Na ovim osnovama, imajući navedene prirodne kapitale i ukupno stanje okoliša i ekosustava kakvo je danas, Hrvatska bi se mogla početi s pravom predstavljati kao “ekološki bogata zemlja”, što je kvaliteta po sebi, ali i solidan temelj za atraktivan identitet i povoljan imidž u modernom europskom kontekstu.

B. Ekonomska / gospodarska dimenzija vizije održivog razvoja

U svjetskoj se literaturi uz sintagmu “gospodarska održivost” upotrebljavaju izrazi “vitalnost” ili npr. engl. *viability* = klijavost, moć da se razvija i raste, te slični. Gospodarska djelatnost se ne može odvijati, a kamoli širiti i povećavati, bez stanovite dobiti. Motivaciju sudionika u gospodarskim djelatnostima nije moguće organizirati bez te iste stanovite dobiti. Dobit je zadana. Pitanje koje je aktualno, glasi: zašto ekonomska dobit, a posebno kada je posljedica “rasta pod svaku cijenu”, još od industrijske revolucije, ali s vremenom sve više i podmuklije, ugrožava dobrobit ekološke sigurnosti, zdravlja, ekološku održivost?²⁸

Gospodarska djelatnost u okviru koncepta integralne održivosti prije svega bi morala:

- a. modernizirati svoju tehnološku i organizacijsku strukturu;
- b. čuvati prirodne osnove života, i to i u procesu produkcije roba i kroz karakteristike robe same.

Kako razvijati odnos između ekonomskih i ekoloških interesa a da se ovi prvi više ne zadovoljavaju na račun drugih? Kako u idućim godinama i desetljećima ekonomske

28 O ovome bi nam najviše mogle reći empirijske analize sukoba ekonomskih i ekoloških interesa. Jednu takvu svježu dragocjenu analizu vidi u ovoj knjizi u tekstu Jelene Puđak, “Sukobi ekonomskih i ekoloških interesa u suvremenom hrvatskom društvu – empirijska analiza četiriju slučajeva”.

interese zadovoljavati u opsegu i na način koji će integralno biti održiv?

Vidimo u načelu dva osnovna načina:

- a. sustavna “ekologizacija” proizvodnje dobara i usluga u svim, za okoliš utjecajnim, granama djelatnosti;
- b. područje stvaranja inovativnih rješenja: iniciranje, razvijanje i umnažanje novih, integralno održivih oblika biogospodarstva.

Što bi to bila “ekologizacija” procesa proizvodnje? U poljoprivredi, industriji, energetici, građevinarstvu i sl. te uslužnim djelatnostima (promet, turizam i sl.) tijekom idućih godina valja planski, organizirano, “korak po korak” tendencijski smanjivati i obustavljati onečišćenja okoliša. To se posebno odnosi na nečiste tehnologije, koje možda ekonomski i tehnički još nisu zastarjele, ali koje su ekološki nedvojbeno štetne, za okoliš i biosferu dugoročno destruktivne, te stoga ekološki nedvojbeno neodržive na dulji rok.

U djelatnostima kao što su šumarstvo i ribarstvo, gdje dugoročni ekonomski uspjeh izravnije, transparentno ovisi o ekološkom postupanju, ne postoji poseban problem, osim ako se šumari i ribari ne počnu ponašati u stilu “nakon nas potop”.²⁹

Kako smanjiti nerazumne i *de facto* antiekološke postupke u poljoprivredi, gdje se prekomjerno i neadekvatno koriste umjetna gnojiva, pesticidi, herbicidi i ostala “kemija” koja dugoročno onečišćuje tlo i ne vodi dobru?

Kako iz stočne prehrane izbaciti jeftiniju, neprirodnu hranu koja kao posljedicu ima masovan ali slabije kvalitetan proizvod, kumulativno i dugoročno čak možda štetan utjecaj na ljudsko zdravlje?

Kako zaustaviti one tehnologije i onu proizvodnju koje, ne mijenjajući i ne modernizirajući tehnološki proces u korijenu, ili barem ne ugrađujući filtere za zrak, za vodu, odnosno ne izgrađujući sustave za zbrinjavanje industrijskih, vlastitih otpadnih voda, onečišćuju okoliš?

Kako spriječiti trovanje tla i šuma, posebno osjetljive vegetacije “kiselim kišama”? Samo visokim dimnjacima za ispušne plinove (SO₂ i drugi) ništa se ozbiljno ne može postići.³⁰

Uzgred, u Hrvatskoj se dobro zna tko, čime i kako onečišćuje okoliš. Najnovija izvješća o stanju okoliša o

29 Naznaka da se tako nešto povremeno događa već ima. Poseban problem je problem izlova ribe koji poduzima brojna i moderna, tehnološki opremljena talijanska ribarska flota u vodama našeg dijela Jadrana.

30 Jela se u Gorskom kotaru već godinama masovno suši. Zakiseljavanje tla tomu je osnovni uzrok.

tome daju kvalitetnu dokumentaciju.³¹ No, nedostatak novca za modernizaciju pogona (ekonomski razlog), čuvanje radnih mjesta zaposlenih (socijalni razlog), često potrebu za mijenom tehnološke i proizvodne situacije u ekološkom pravcu čine tek planom za neku budućnost. Pogoni, poduzeća, uslužni sustavi moraju raditi, jer ljudi moraju jesti, menadžeri i političari moraju se kao uspješni reproducirati – a okoliš do daljnjeg, kao što je i do sada, treba čekati i ako baš nije alarmantno stanje, i dalje trpjeti. Onečišćenja koja nisu (dovoljno) opasna, ne stvaraju dovoljan društveni, politički, ekonomski “potisak” za brzom promjenom. Višestruki sudar motiva ovdje je jak i izravan.³² Jednostavnog i brzog rješenja nema.

Tko će, kada i kako mijenjati tehnologiju i organizacijski prometni režim vozila? Broj vozila stalno raste.³³ Ona sustavno ispuštaju sve veće količine ugljičnog dioksida i zagađuju okoliš, prije svega gradska naselja, posebno velike gradove.³⁴

Kako raditi a da novoizgrađene ceste ne uništavaju važna staništa biljaka i životinja?

Tko će i kako u građevinarstvo uvoditi procese građenja i materijale koji će više i učinkovitije čuvati toplinu, zrak, vode i tlo?³⁵

Kada će se proizvodnja energije od korištenja ugljena, mazuta i sličnih – za kvalitetu okoliša neizbježno pogubnih – goriva u jačoj mjeri okrenuti obnovljivim izvorima energije (korištenje voda – još više; sunca, vjetra, biomase) te ih početi i masovnije razvijati?³⁶

31 Posljednje izvješće završeno je i predočeno u proljeće 2007., a izradila ga je državna Agencija za zaštitu okoliša, Zagreb.

32 Vidjeti o tome istraživačke nalaze na primjeru izgradnje četiriju energetskih i drugih objekata u tekstu Jelene Puđak u ovoj knjizi.

33 U jednoj Hrvatskoj za oko 70 000 vozila godišnje. U jednoj Kini za preko 13 milijuna vozila godišnje.

34 Kada Komisija EU u proljeće 2007. donese načelnu odluku da se automobilska industrija mora u određenom roku preorijentirati na vozila koja ne ispuštaju više od 120 grama CO₂ po kilometru, u moćnim koncernima nastaje žestoka pobuna. Glavni argument suprotstavljanja jest da će zbog toga vozila poskupjeti i biti manje konkurentna na tržištu. S druge strane, npr. novi Renault Clio reklamira se kao vozilo koje ispušta samo 136 grama CO₂ po kilometru.

35 O ovome u Hrvatskoj pišu i govore malobrojni stručnjaci, no šire tematiziranje i pokretanje masovne proizvodnje održivih rješenja, materijala, novih sustava još uvijek je pred nama.

36 Kvalitetno razmatranje situacije i problema između okoliša i obnovljivih izvora energije u Hrvatskoj vidi u knjizi: Potočnik, V., Lay, V. (2002), *Obnovljivi izvori energije i zaštita okoliša u Hrvatskoj*; Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja RH, Zagreb.

Kada će centralizirani energetske sustavi biti nadograđeni razvedenim, decentraliziranim organizacijskim oblicima za proizvodnju energije, kako se to već uspješno, uz državne subvencije, radi u Danskoj, Njemačkoj i sličnim zemljama?

Prestrukturiranje hrvatskog sustava proizvodnje i usluga predmet je mentalne, tehnološke, političke, organizacijske modernizacije. Ova modernizacija nužno će morati biti “okolišno” i ekološki orijentirana, budući da će u novoj modernizaciji stožerni kriterij biti očuvanje okoliša, doma (grč. *oikos* – dom) i zaštita života, kako ljudi tako i živog svijeta. Drugog plodnog i održivog pristupa neće biti.

Dnevni, svakodnevni posao ovog prestrukturiranja počiva na upravnim elitama (zakonodavstvo i mjere poticaja i sankcija), gospodarskim elitama (investicije, proizvodni i razvojni planovi i programi, plasman robe i usluga) te civilnom društvu kao stalnom, postupno sve zrelijem akteru održivog razvoja.

Što podrazumijevamo pod iniciranjem, razvijanjem i umnažanjem novih, integralno održivih oblika biogospodarskih djelatnosti? To su one aktivnosti proizvodnje roba i usluga koje se temeljno oslanjaju na prirodne kapitale i koji ih koriste na održivi, samoobnovljivi način. Takve gospodarske djelatnosti nazivamo biogospodarskim. Biogospodarska djelatnost je u sebi samoj neupitno ekološki (samo)održiva, ali paralelno mora biti i ekonomski održiva. Ekonomski *output* mora postojati budući da se bez nje ova ne bi mogla barem jednostavno, ili čak minimalno, prošireno reproducirati. Velik profit nije srž i glavni cilj biogospodarskih djelatnosti. Bit je u paralelnom postizanju ekonomske dobiti omeđenih razmjera, s jedne strane, i dobiti za prirodne osnove života, s druge strane. Biogospodarski oblici prirodnu osnovu paralelno štite, ali i koriste, no tako da je ne uništavaju, već čak u određenoj mjeri i razvijaju.

O čemu se konkretno radi? Vidimo više produktivnih oblika ovakvih djelatnosti:

Prvi oblik: razvoj turizma prijateljskog prema okolišu, više okrenutog potrebama pojedinaca/obitelji i bogatoj lepezi ponuda za zdravlje, rekreaciju, obrazovanje – na obali, na otocima, u zaštićenim područjima, u okolini naših močvarnih područja, u planinskoj zoni te na rijekama i slično. Uzgred, masovni turizam, koji će ostati u jednom dijelu primorske Hrvatske unosna grana djelatnosti, također se u nizu svojih obilježja treba “ekologizirati”.

Drugi oblik: razvoj ekološke poljoprivrede na plodnoj i zapuštenoj, zbog rata, zbog mina ili starosti vlasnika ne-

potrošenoj zemlji te znanja koje se, inicirano od civilnog društva početkom devedesetih godina, stalno širi.³⁷

Treći: Učinkovita poljoprivreda podrazumijeva natapanje, navodnjavanje. Ono je dakako na održivi način moguće ako se u blizini površina koje treba natopiti raspoložive vodama. Klimatske promjene prijete sve učestalijim sušama i natapanje će za neke kulture postati pitanje ekonomske i ekološke održivosti proizvodnje.³⁸

Četvrti oblik: uspostavljanje i širenje sustava korištenja energije vjetra i sunca, biomase i geotermalnih izvora, malih vodnih tokova, u većim razmjerima nego do sada.³⁹

Naveli smo tek nekoliko oblika za ilustraciju. Čini se nedvojbenim kako su ovi oblici biogospodarenja za geografsku, klimatsku, pedološku, ambijentalnu situaciju i stanje resursa u Hrvatskoj bogomdani.

C. Socio-kulturalna dimenzija vizije održivog razvoja

Ovoj temi u okviru ovog teksta ne možemo posvetiti dužnu i veću pozornost. Integralna održivost u dimenziji socio-kulturalne održivosti pretpostavlja da se i sustav socijalnih odnosa, običaja, vrijednosti, bilo tradicionalnih bilo novih, kao socio-kulturalna dimenzija održivosti uredno i sustavno, rekli bismo, “organski” samo-obnavlja. Oblici i prakse socijalne integracije, u čemu je značenje obitelji, društvenosti i različitih oblika druženja u svakodnevici presudno, nužni su za postizanje socio-kulturalne održivosti.

Socio-kulturalna dimenzija održivosti u okviru vizije održivog razvoja Hrvatske ukratko znači sljedeće: stalno iznova osiguravati učinkovitu “obranu” identiteta i ukorijenjenosti. Identitet se afirmira kroz autentični način i

37 Zakon o ekološkoj proizvodnji poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda donesen je 2000. godine. Provedbeni akti doneseni su idućih godina. Danas se broj certificiranih ekoloških proizvođača u Hrvatskoj kreće oko 170.

38 Po veličini površina koje se navodnjavaju, Hrvatska je na dnu Europe. Ukupno navodnjavane površine ne prelaze 10 000 ha! Postoji plan državne uprave za razvoj navodnjavanja, ali realizacija napreduje puževim korakom.

39 Prije nekoliko godina u Hrvatskoj se, na primjer, o energiji vjetra govorilo sa sumnjom. Ipak, neki su inovativno nastrojeni poduzetnici ustrajali. HEP je u međuvremenu osnovao tvrtku “kćer” – Obnovljivi izvori. Danas, 2007., imamo dvije vjetroelektrane, jednu na Pagu, a drugu na lokaciji Trtar-Krtolin iznad Šibenika. Ova potonja ima 14 vjetroturbina i godišnje proizvede električne energije potrebne za 10 000 domaćinstava. Nije mnogo, ali je korisno i ekonomski i ekološki. Trenutačno se priprema izgradnja još pet vjetroelektrana.

kulturu življenja, uključujući i poštovanje tradicije. Društva gdje dominiraju ljudi bez identiteta i korijena, gdje neposredovana društvenost kao vrednota i praksa kopni i nestaje, a ljude često zatječe sudbina življenja u “gomili usamljenika”, nisu nužno socio-kulturalno održiva društva. I daleko su od toga da budu društva sretnih ljudi.

I nadalje, društva koja stalno iznova stvaraju mogućnosti da pojedinac svoju egzistenciju obogaćuje različitim oblicima samorealizacije, a ne suprotno – osiromašuje je različitim oblicima samodestrukcije – društva su sa zavidnom razinom socio-kulturalne održivosti.

Vizija, san o održivosti u ovom segmentu je jednostavan: težnja, cilj jest danas, ali i u budućnosti, stalno doseganje i afirmiranje društvenih predujeta, socijalnih i kulturalnih, simboličkih okvira za autentičnu, u “svoj mali svemir” ukorijenjenu, ljudskim vrijednostima i smislom ispunjenu egzistenciju građana ove zemlje.

D. Politička dimenzija vizije održivog razvoja – iznutra oblikovana (samo)određenost

Vizija održivog razvoja Hrvatske podrazumijeva izvjesnu autonomiju djelovanja domaćih aktera na ostvarenju te vizije, određen stupanj iznutra oblikovane (samo)određenosti uvjeta života i rada ljudi koji u njoj žive. Biti začahuren samo u sebe jednako je zaostalosti, čuvati “volan” svoje sudbine u svojim rukama – smjernica je integralno održivog razvoja za male zemlje kao što je Hrvatska.

Naime, ako se inozemne socijalne aktere – zato jer su, eto, razvijeniji od nas, imaju više znanja i sposobnosti – poziva da nam (oni koji, dakako, uvijek imaju svoje, često sofisticirano “zapakirane” interese) u sve zamašnjem opsegu konceptualiziraju razvojne odabire i razvijaju ulaganja (banke, zemljišta, nekretnine, radna snaga...), onda (jednog dana) više nije moguće govoriti da je na djelu iznutra oblikovana (samo)određenost, kraće samodeterminacija u načinu i smjeru razvitka zemlje.⁴⁰ Dakako i kolonija, “banana-država”, može se održavati te tako biti na neki način održiva, ali takve visokoovisne zemlje ne mogu optimalizirati unutrašnje prirodne i ljudske te ostale resurse za vlastitu dobit i dobrobit. Optimalizacija je usmjerena na tuđe interese i odvija se po nekim drugim smjernicama.

Budućnost po mjeri čovjeka, zemlje, kulture jednog društva, proizvod je koji može učinkovito proizvesti samo

40 Guverner Narodne banke Hrvatske, g. Rohatinski, u jednom je intervjuu tijekom 2007. godine ustvrdio da ako ovako nastavimo s rasprodajom pojedinačne i državne imovine stranim državljanima, bankama, tvrtkama i tako dalje, jednoga dana, i to uskoro, “Lijepa naša” više neće biti naša!

taj živalj, taj um, ta osjećajnost, ta zemlja. Biti “samo-održivi” Haiti, a biti glede gospodarskih i političkih uvjeta upravljan direktivno i gotovo bez ostatka od SAD-a i svjetskih financijskih ustanova, znači biti zemlja osuđena na neodrživost. Neodrživost je naprosto stanje u kojem nema šanse da “domorodci” održe svoj okoliš i svoju kulturu, da upravljaju sudbinom svog stanovništva, da osiguraju ljudima kvalitetu življenja, i tako dalje.

Kakav je položaj Hrvatske u kontekstu “galopirajuće” globalizacije? Hrvatska se sagledava kao mala europska zemlja, društvo u procesu tranzicije. U kontekstu “sveobvezujuće” tržišne globalizacije, koja svojim moćnim silnicima prisiljava društva na adaptacije na društvene procese i njihove posljedice, koji su i razvojni, konstruktivni, ali i razvojno – destruktivni, pogotovo za kvalitetu prirodnih osnova života, i Hrvatska “trpi” rastuće pritiske radi adaptacije i restrukturiranja proizvodnje svog društvenog života u smjeru tržišno-liberalnog modela proizvodnje viška vrijednosti i organizacije odnosa kapitala i rada te odnosa prema prirodnim osnovama. No, nije globalizacija *a priori* u svim svojim aspektima negativna. Neki autori čak tvrde da je moguća “održiva globalizacija”.

Globalitet i globalizaciju kao društvenu pojavu “krase”, prema Ulrichu Becku, sljedeće karakteristike: 1. zemljopisno širenje i sve veća interakcija međunarodnog trgovanja, globalno umreživanje financijskog tržišta i rastuća vlast transnacionalnih koncerna; 2. stalna informacijska i komunikacijsko-tehnička revolucija; 3. univerzalno provedeni zahtjevi za ljudskim pravima, načelo demokracije; 4. rijeke slika globalnih kulturnih industrija; 5. post-internacionalna, policentrična svjetska politika; 6. pitanja globalnog siromaštva; 7. globalno razaranje okoliša (podcrtao: V. L.); 8. pitanja mjesnih trans-kulturoloških sukoba.⁴¹

Od svih navedenih elemenata posebno negativnu karakteristiku ima globalizacija kao “globalno razaranje okoliša”. Pitanja koja su aktualna u kontekstu ovoga članka glase: mora li s globalizacijom, istodobno i “u istom paketu”, Hrvatska kao društvo i zemlja nužno preuzeti i globalizaciju kao razaranje okoliša? Moramo li se kao država podastrijeti “kolateralnim štetama” tržišne, ekonomske globalizacije – koja je “pogonjena” načelom i ciljevima što uspješnijeg ekonomističkog oplođivanja kapitala i optimalizacijom profita uskih elita vladanja svijetom – i u obliku razaranja (hrvatskog) okoliša? Zašto bi to moralo biti neizbježno? Vlastiti okoliš vlastitim aktivnostima valja

41 Vidi kod A. Milardović (ur.) *Globalizacija*; Pan Liber, Osijek – Zagreb – Split, 1999.

aktivno i agilno, dapače vrlo čvrsto braniti. Tu nam tvrtke i vlade drugih zemalja neće puno pomoći.

U globalizaciju se kao društvo i država treba kritički i mudro umrežavati, uzimajući selektivno njezine prednosti, a minimalizirati, odnosno sustavno izbjegavati, negativne i za ekološku, ekonomsku i kulturalnu održivost razarajuće procese i solucije.

Za viziju održive Hrvatske presudno je sljedeće: razvojne elite, političke i poduzetničke i civilno društvo trebaju misliti svojom glavom. One ne smiju djelovati tako da se – u znaku potreba “tuđih” društava, kompanija i sl. – prepuštaju njihovim načelima, ciljevima i interesima uređenja kvalitete našeg okoliša i kvalitete života ljudi u Hrvatskoj. U tom smislu domaće elite moraju biti otporne na ponudu kupovanja svoga autonomnog stava, na mito i korupciju. Interesi aktera izvan Hrvatske i naš interes glede očuvanja prirodnih osnova života i okoliša mogu se razlikovati. Kompromitiranje, smanjenje kvalitete, pa i stanovito razaranje hrvatskog okoliša, ne mora akterima izvan Hrvatske, koja nije njihov dom, biti posebna briga. Domaćim elitama i življu očuvanje prirode, okoliša i ekoloških temeljnih medija života ljudi u Hrvatskoj mora ostati prioritet razvoja i opstanka.

Hrvatska neće moći izbjeći one oblike pogoršanja kvalitete prirodnih osnova življenja koja dolaze iz planetarne razine te od prekograničnih onečišćenja. Odličan primjer za prvo jesu “kisele kiše” te klimatske promjene koje “hrane” svi proizvođači “stakleničkih” plinova (CO₂ i drugi plinovi) na razini svih zemalja svijeta, a tehnološki razvijenih zemalja posebno.

No, ono što Hrvatska može, jest da u svojoj viziji održivog razvoja uporno njeguje kulturu, mjere i prakse čuvanja svoje prirode i okoliša, svoje prirodne kapitale, i da ih za dugoročnu socijetalnu dobrobit i dobit domaćeg življa koristi na održiv način.

Zaključne napomene

Vizija je “gledanje u budućnost”, gledanje koje ima namjeru da tu istu budućnost artikulira – odabiranjem kriterija i ciljeva koji na tu budućnost usmjeruju i osiguravanjem sredstava koja ostvarenje tih ciljeva pretpostavljaju. Vizija je i san o budućnosti, a vizionar je sanjar. Pri tome ovdje ne mislimo na konotaciju “pusti snovi”, nešto neostvarivo, već na san kao sliku željene, poželjne budućnosti. Imati san znači nešto čvrsto i uvjereno htjeti. Imati san o Hrvatskoj zasigurno je u kontekstu priče o održivom

razvoju sociološki poželjna situacija. Sanjati, na primjer, neku “zeleno-plavu Hrvatsku” kao svoju zemlju očuvanih i mudro kapitaliziranih prirodnih resursa, koja nas sustavno obogaćuje i materijalno, ali i duhovno, psihički, u tom je smislu produktivno.

Kako bilo, stvaranjem budućnosti ne upravljaju slike poželjne budućnosti same po sebi, već one moraju postati interes socijalnih aktera. Održivi razvoj Hrvatske mora postati u tkivu društva interes različitih aktera društva. Jer interes je bog koji upravlja modernim svijetom, a jednako tako i njegovim malim dijelom – malom europskom zemljom Hrvatskom.

Predvođeci artikulatori i akteri koji čvrsto i sustavno rade na afirmaciji održivosti u svim analiziranim dimenzijama bit će, po našem mišljenju, prije svega:

A. država kao akter organizacije opstanka i društvenog života;

B. civilno društvo, ljudi kao akteri “svijeta života”, kojemu je svakodnevna obnova života temeljni interes.

U smislu korifeja, predvodnika, svakako to nije i ne može biti biznis, poduzetništvo, budući da se ono ponajprije bavi i iscrpljuje stvaranjem dobiti. Održivost je globalna dobrobit koja može postati i interes biznisa. No, to je već pitanje orijentacije i osvješćivanja aktera u biznisu, dosezanja razine svijesti na kojoj više ne robuje “dječjim bolestima” gomilanja profita pod svaku cijenu, već je vrhunski ekološki obziran, a dio profita, “ničim izazvan”, preraspodjeljuje u društvenu zajednicu u kojoj djeluje. Biznis koji sebi i društvu proizvodi ekološki i gospodarski, socijalno-kulturalnu održivu budućnost mogući je dodatni akter održivog razvoja. Koliko takvih danas imamo u Hrvatskoj i u svijetu, više nije teško analitički utvrditi.

Ovdje izložene dimenzije vizije održivog razvoja Hrvatske čine inicijalnu skicu koju valja prodiskutirati i vrednovati te, ako je poticajna, pristupiti njezinoj razradi. U prvom planu u razradi vidimo dvije zadaće: A. određenje posebnih, operativnih ciljeva održivog razvoja po određenim djelatnostima u društvu i B. određenje uloge države i civilnog društva kao tvrdih, nosivih aktera tih djelatnosti.

Ovi akteri kao “nacionalni kolektivni razvojni um” moraju u kratkom vremenu, u dvije godine na primjer, artikulirati “program aktivnosti za održivi razvoj Hrvatske” uz: a. jasno određenje nositelja (ako ih nema s planom njihova obrazovanja i nastajanja) i b. jasno predviđene izvore nacionalnih materijalnih sredstava. Taj program aktivnosti ovi akteri moraju čvrsto voditi prema ostvarivanju u idućih dvadesetak godina, precizno iz godine u godinu, i

tako uživo afirmirati održivost kao kriterij, vrijednost, cilj i interes. Takav će program i takve će aktivnosti pojedincima i zemlji u cjelini donositi dobrobit i dobit, sustavno i umreženo.

Budući da Hrvatska danas ne obiluje znanjima, ljudskim resursima, odnosno “kadrom” za održivi razvoj, držimo izrazito nužnom izradu “Nacionalnog programa za odgoj i obrazovanje za održivi razvoj”.⁴² Posebna zadaća ovog programa jest elaborirati održivost kao razvojni kriterij, vrijednosti održivosti, opće i posebne razvojne ciljeve, definirati konkretne razvoje solucije i njihove korelate u obrazovnim temama i sadržajima (kurikulum!).

Neoliberalizam i njegovi pogoni proizvodnje roba i usluga pod svaku cijenu naprosto ne mogu proizvoditi dugoročno održive razvojne solucije. Neoliberalni ustroj u tom je smislu planetarno i povijesno jalov i destruktivan, koliko god da je moćan u stvaranju materijalnog rasta. Održive razvojne solucije, uz puno okupljanja i stvaranja novih znanja i mudrosti, mogu tkati i organizirati oni kojima je u podjeli rada zadaća, interes, da organiziraju opstanak i proizvodnju društvenog života.

Poznato i klasično viđenje razvoja kao napretka danas se pokazuje prije svega kao napredovanje prema održivosti. Promjene koje vode k nižim stupnjevima održivosti i višim stupnjevima bezobzirnosti, o čemu piše J. Ziegler i mnogi sociolozi i drugi analitičari modernog svijeta, suprotne su od toga. Briga svih triju stožernih sektora društva, ljudi, države i poduzetništva u Hrvatskoj da u takvim neodrživim i bezobzirnim procesima i promjenama ne sudjelujemo, odnosno da unatoč globalizaciji i nekim negativnim pritiscima koji dolaze iz zemalja predvodnica globalizacije, pametno radimo po svom.

Nekoć je u jugoslavenskom kontekstu življenja, hrvatski ekonomist Šime Đodan zborio: “Hrvatska lisnica u hrvatskom džepu, hrvatska puška na hrvatskom ramenu!” Danas je aktualno ovo: “vlastita pamet (a ne tuđa) za vlastitu budućnost!” Slično kao što je to u jednoj Švedskoj⁴³

42 Tim projekta “Održivi razvoj Hrvatske” u razdoblju 2008.-2009. izradit će, nakon opsežnih komunikacija i intervjuiranja društvenih aktera, prijedlog takvog “Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za održivi razvoj”.

43 Ta zemlja ima Ministarstvo za održivi razvoj. Ministar je, dakako, žena. Između ostalog Švedska se do 2020. godine planira u cijelosti emancipirati od fosilnih goriva. Programe redukcije stakleničkih plinova provodi već danas vrlo čvrsto i sustavno. Sjetimo se paralelno što nam nude SAD, gdje je pojam “održivi razvoj” u višegodišnjem razdoblju vlasti sadašnje američke administracije politički gotovo proskribiran, a gdje je sustav ozbiljnih aktivnosti za ovladavanje stakleničkim plinovima nezamisliv! Hrvatska nema Ministarstvo za održivi razvoj premda ima mnogo razloga da ga osnuje.

ili u nekoj drugoj, sličnoj zemlji. Švedska pamet za švedsku budućnost? Naravno, ne valjda američka ili ruska ili nje-mačka pamet za švedsku budućnost! Riječ je o zemljama poznatim po tome što grade razvoj sposoban za budućnost i što same za sebe odabiru putove, i to ne u bilo kakvu, već u održivu budućnost.

Tekst o viziji održivog razvoja Hrvatske završavamo pitanjem: “Quo vadis, Hrvatska?” Znamo li mi koji ži-vimo u ovoj zemlji odgovor na to pitanje? Možda baš i ne. Možda je odgovor težak, gotovo nedokučiv? Neki će reći – u ovisnost o drugima, u dužničko ropstvo! Drugi će reći – u uređeni europski EU-sustav u kojem ćemo imati višu kvalitetu življenja, održive obrasce ponašanja! Ako ne znamo pouzdano gdje smo, teško je odrediti kuda idemo. Pa ipak – što razvojno hoće Hrvatska? Za odgovor na ovo pitanje ovdje smo ponudili neke elemente za razmišljanje.

KORIŠTENA LITERATURA

AYERS, E. (2000), *Last Gods Offer – Negotiating for Sustainable Future*, New York: Four Walls Eight Windows

BROWN, L. (2006), *Plan B 2.0 Rescuing a Planet under Stress and a Civilisation in Trouble*, New York: W. W. Norton & Co.

DEKANIĆ, I., LAY, V. (ur.) (2007), *Geopolitički aspekti nafte i vode*, Zagreb: CPI, Biblioteka Foruma CIP-a, knjiga 3

DRESNER, S. (2002), *The Principles of Sustainability*, London: Earthscan

FORSYTE, T. (2003), *Critical Political Ecology*, London: Routledge

HEINBERG, R. (2007), *Five Axioms of Sustainability*, URL: <http://lists.riseup.net/www/info/globalnetnews-summary> (8. 02. 2007)

IPCC (2007), *IPCC WGI Fourth Assessment Report – Climate Change 2007: The Physical Science Basis* URL: [http:// media.newscientist.com/data/images/ns/av/dn11088D1.pdf](http://media.newscientist.com/data/images/ns/av/dn11088D1.pdf) (23. 03. 2007)

IUCN (2007), *The Future of Sustainability – Re-thinking the Environment and Development in the 21st Century*
URL: www.iucn.org/members/future_sustainability/docs
(2. 07. 2006)

Izješće o stanju okoliša u Republici Hrvatskoj (Konačni nacrt) (2007), Zagreb, Agencija za zaštitu okoliša RH

KULIĆ, S. (2004), *Neoliberalizam kao socijaldarvinizam – Rat za dominaciju ili bolji svijet*, Zagreb: Prometej

LAY, V., KUFRIN, K., PUĐAK, J. (2007), *Kap preko ruba čaše – Klimatske promjene: svijet i Hrvatska (knjiga + prezentacija na CD-ROM-u)*, Zagreb: Hrvatski centar “Znanje za okoliš”

LAY, V., PUĐAK, J. (2007), *Zeleno-plava Hrvatska: Ekološke posebnosti i izvrsnosti Hrvatske u europskom kontekstu (knjiga + prezentacija na CD-ROMU-u)*, Zagreb: Hrvatski centar “Znanje za okoliš”

LINDEN, E. (2006), *The Winds of Change: Climate, Weather and Destruction of Civilization*, New York – London – Sydney – Toronto: Simon & Shuster

LOVELOCK, J. (2006), *Osveta Geje – Zašto planet Zemlja uzvraća udarac i možemo li se još spasiti?*, Zagreb: Izvori

MILARDOVIĆ, A. (ur.) (1999), *Globalizacija*, Zagreb – Split – Osijek, Pan Liber

POTOČNIK, V., LAY, V. (2002), *Obnovljivi izvori energije i zaštita okoliša u Hrvatskoj*, Zagreb: Ministarstvo okoliša i prostornog uređenja RH

SACHS, W. (1999), *Planet Dialectics – Explorations in Environment and Development*, New York: Zed Books

ŠIMLEŠA, D. (2006), *Četvrti svjetski rat: Globalni napad na život / Drugačiji svijet je moguć: Priče iz našeg dvorišta*, Zagreb: Što čitaš?

To Have and Have Not – Resource Governance in the 21st Century, A Memorandum of Heinrich Boell Foundation (2007), Berlin, Heinrich Boell Foundation

VIDOVIĆ, D. i PAUKOVIĆ, D. (2006), *Globalizacija i neoliberalizam – Refleksije na hrvatsko društvo*, Zagreb: CIP – Biblioteka Foruma CIP-a, knjiga 1

ZIEGLER, J. (2007), *Imperij srama – refeudalizacija svijeta*, Zagreb: Izvori